

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Blaž Osrajnik

PRODOR RDEČE ARMADE V PODONAVJE

Diplomsko delo

LJUBLJANA, 2004

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Blaž Osrajnik

Mentor: doc. dr. Damijan Guštin

PRODOR RDEČE ARMADE V PODONAVJE

Diplomsko delo

LJUBLJANA, 2004

KAZALO:

1. UVOD	1
2. HIPOTETIČNO-METODOLOŠKI OKVIR	3
2. 1 OPREDELITEV PREDMETA PROUČEVANJA	3
2. 2 CILJI PROUČEVANJA	3
2. 3 HIPOTEZE	3
2. 4 UPORABLJENA METODOLOGIJA	4
2. 5 OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV	4
3. EVROPSKO VOJSKOVALIŠČE SREDI LETA 1944	7
3. 1 VZHODNOEVROPSKO BOJEVALIŠČE	7
3. 1. 1 BALKAN	11
3. 2 ZAHODNOEVROPSKO BOJIŠČE	13
3. 2. 1 VOJAŠKO-POLITIČNE RAZMERE V ITALIJI DO SREDINE LETA 1944	13
3. 2. 2 IZKRCANJE V NORMANDIJI	14
4. PRED PRODOROM RDEČE ARMADE V PODONAVJE	16
4. 1 OSVOBODITEV ZAHODNE UKRAJINE IN USTVARJANJE POGOJEV ZA PRODOR V PODONAVJE	16
4. 2 RAZLOGI ZA PRODOR RDEČE ARMADE V PODONAVJE	17
5. PRODOR V ROMUNIJO	18
5. 1 RAZPOREDITEV NEMŠKIH SIL	19
5. 2 RAZPOREDITEV SOVJETSKIH SIL	21
5. 3 NAČRT IASI-KIŠINEVSKE OPERACIJE	22
5. 4. ZAČETEK OPERACIJE	24
5. 5 VSTAJA V BUKAREŠTI	27
6. OSVOBODITEV BOLGARIJE	34
7. OSVOBODITEV JUGOSLAVIJE	41
7. 1 VOJAŠKO-POLITIČNE RAZMERE V JUGOSLAVIJI	41
7. 2 BEOGRAJSKA OPERACIJA	44
7. 2. 1 OSVOBODITEV VZHODNE SRBIJE	46
7. 2. 2 OSVOBODITEV BANATA IN NAPREDOVANJE NA DONAVO TER TISO	47
7. 2. 3 BOJI MED PRIBLIŽEVANJEM BEOGRADU	48
7. 2. 4 PREBOJ OBRAMBE OKOLI MESTA	48
7. 3 PO OSVOBODITVI BEOGRADA	50
8. OSVOBODITEV MADŽARSKE	53
8. 1 VOJAŠKO-POLITIČNE RAZMERE NA MADŽARSKEM	53
8. 2 RAZMERJE SIL PRED ZAČETKOM OPERACIJ	54
8. 3 DEBRECENSKA OPERACIJA	55
8. 4 BUDIMPEŠKA OPERACIJA	59

9. UMIK NEMŠKIH ENOT Z JUGA BALKANA	63
9.1 UMIK NEMŠKIH ENOT IZ GRČIJE	63
9.2 UMIK NEMŠKIH ENOT IZ ALBANIJE	67
10. VERIFIKACIJA HIPOTEZ	70
11. ZAKLJUČEK	73
12. VIRI IN LITERATURA	76
12.1 KNJIGE:	76
12.2 INTERNETNI VIRI:	78
12.3 LITERATURA:	78

KAZALO ZEMLJEVIDOV:

Zemljevid 1.1: Položaj na sovjetsko-nemški fronti sredi leta 1944.....	10
Zemljevid 5.2: Iasi-kišinevska operacija in osvoboditev Romunije (20. 8 – 25. 10. 1944).....	26
Zemljevid 7.3: Napredovanje NOVJ in Rdeče armade proti Beogradu (22. 9. – 20. 10. 1944).....	52
Zemljevid 8.4: Prodor sovjetskih sil v Panonsko nižino in operacije okoli Budimpešte (6. 10. - 31. 12. 1944).....	58
Zemljevid 9.5: Položaj enot skupine armad E in odporniškega gibanja v Grčiji v začetku oktobra 1944.....	64
Zemljevid 9.6: Poti umika skupine armad E iz Grčije in Albanije.....	69

KRATICE IN OKRAJŠAVE

V diplomskem delu so uporabljene naslednje kratice in okrajšave:

Liberation mission..., 1975: (1975): Liberation mission of the Soviet Armed Forces in the Second World War. Progress publishers Moscow, Moskva.

Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: (1981a) Geschichte des Zweiten Weltkrieges 1939-1945 in zwölf Bänden. Neunter Band. Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin.

Geschichte in zwölf Bänden, 1981b: (1981b) Geschichte des Zweiten Weltkrieges 1939-1945 in zwölf Bänden. Zehnter Band. Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin.

NOVJ: Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije

1. UVOD

Leto 1944 je bilo nedvomno eno najtežjih v vsej drugi svetovni vojni. Kljub temu, da je postajalo vse bolj jasno, da se nezadržano bliža konec tega krvavega obdobja, ki je sedaj trajalo že pet let, in je ves svet slutil, da se obdobje nacistične Nemčije in drugih držav njenih somišljenic bliža h koncu, še vendarle nihče ni vedel, kako dolgo bo še trajalo, preden bo končno zopet napočil mir.

V tem letu je kriza sil Trojnega pakta dosegla svoj vrhunec. Če za leto 1943 velja, da je bilo odločilno za nadaljni potek vojne, potem lahko za leto 1944 trdimo, da so sile antifašistične koalicije s svojimi operacijami v tem obdobju vojne in ob popolnem prevzemu strateške pobude na vseh bojiščih položile temelje za dokončno uničenje okupatorskih sil širom Evrope. Nezadržno napredovanje Rdeče armade na sovjetsko-nemški fronti, popolna premoč zaveznikov v zračnem prostoru in na morju, napredovanje zavezniških sil v Italiji in izkrcanje v Normandiji so bili jasen indikator, da so Tretjemu rajhu dnevi šteti.

Na sovjetsko-nemški fronti so bile enote Rdeče armade v silovitem naletu. Razbile so nemške enote v okolici Leningrada in Novgoroda, na zahodu Ukrajine, v Odessi in na Krimu. Napredovale so do zahodnih meja Sovjetske zveze na fronti, široki več kot 400 kilometrov, in pri tem osvobodile več kot tri četrtine okupiranega sovjetskega ozemlja. Nemško Vrhovno poveljstvo se je znašlo pred težavno nalogo, na katerem odseku fronte pričakovati naslednji napad. Ob napredovanju zavezniških sil v Normandiji in v Italiji jim je obupno primanjkovalo sil, ki bi se bile sposobne zoperstaviti številčnejši in bolj opremljeni sovjetski vojski. Sovjetsko Vrhovno poveljstvo se je tega seveda zavedalo in sklenili so napasti tam, kjer jih Nemci niso pričakovali.

Prodor Rdeče armade v Podonavje za Nemčijo ni pomenil zgolj izgube ozemlja. Povzročil je izstop iz vojne še zadnjih nemških evropskih zaveznic, Romunije, Bolgarije in kasneje Madžarske, kar je pomenilo konec totalnega izčrpavanja industrij teh držav in izgubo vojakov romunske, bolgarske in madžarske narodnosti, brez katerih je bila nemška vojska v še bolj brezizhodnem položaju. Napredovanje sovjetske vojske skozi te države pa je v zelo neugoden položaj postavilo tudi skupino armad E v Grčiji in Albaniji, ki se je zaradi nevarnosti, da bo ostala odrezana od ostalih nemških enot v Jugoslaviji, morala iz tega območja umakniti.

Ob pisanju tega diplomskega dela sem bil nemalo začuden, ko sem ugotovil, da o problematiki, s katero se v delu ukvarjam, ni skoraj nobenega relevantnega pisnega vira v slovenskem jeziku. To me čudi predvsem zato, ker so se dogodki, ki jih obravnavam, odvijali v naši neposredni bližini in so pomembno vplivali na življenje v tem koncu Evrope v drugi polovici dvajsetega stoletja. Zato upam, da bom s svojim diplomskim delom vsaj malo pripomogel k osvetlitvi tega zanimivega koščka, tudi naše, še ne tako oddaljene preteklosti.

2. HIPOTETIČNO-METODOLOŠKI OKVIR

2. 1 OPREDELITEV PREDMETA PROUČEVANJA

To diplomsko delo se ukvarja s tistim obdobjem zgodovine druge svetovne vojne, ki se mu je, vsaj po mnenju avtorja tega dela, neupravičeno posvečalo premalo pozornosti. To je prodor sovjetskih sil na Balkan, natančneje v Podonavje. Gledano iz časovne perspektive se delo posveča dogodkom v drugi polovici leta 1944, med avgustom in decembrom, ko je južno krilo Rdeče armade na sovjetsko-nemški fronti po operacijah v Ukrajini napredovalo do vzhodnih meja Romunije in začelo svoj nezadržni prodor v balkanske države. Vojaki Rdeče armade so preko Romunije in Bolgarije prodrli v Jugoslavijo in na Madžarsko, ter od tam naprej v osrednjo Evropo. Zadnji del diplomskega dela pa obravnava umik nemške vojske z juga Balkanskega polotoka.

2. 2 CILJI PROUČEVANJA

Namen tega dela je strateška, operativna in v manjši meri tudi politična analiza prodora Rdeče armade v Podonavje. Analizirati želi potek vojaških operacij, njihov pomen in vpliv na stanje, tako na balkanskem, kot tudi na širšem evropskem bojišču. Ukvarja se tudi učinkom, ki ga je imel sovjetski prodor v Podonavje na politiko nemških zavezniških držav na Balkanu.

Diplomsko delo se posveča tudi analizi umika nemških enot iz skrajnega juga Balkana proti severu, analizi poti, po katerih se je nemška vojska umikala, in izgub, ki jih je utrpela med umikom.

2. 3 HIPOTEZE

H1: Sovjetska zveza je s prodorom Rdeče armade v Podonavje želela čimprej pridobiti vpliv nad svojimi dogovorjenimi interesnimi območji (Romunija, Bolgarija, Jugoslavija, Madžarska).

H2: Sovjetska zveza je pri načrtovanju in izvajanju operacij v Podonavju izkoristila ugoden trenutek za napad, ko je bila nemška vojska zaradi več dejavnikov (angažiranje na drugih frontah, težavne notranjepolitične razmere v satelitskih državah, osvobodilna gibanja) nepripravljena na bojevanje.

H3: Prodor Rdeče armade v Podonavje je postavil nemško vojsko pred dilemo umika z Balkanskega polotoka.

2. 4 UPORABLJENA METODOLOGIJA

Analiza pisnih virov in zgodovinska metoda: S to metodo sem analiziral relevantno dokumentacijo in vire, s pomočjo katerih predstavljam tematiko mojega dela. Pri svojem delu sem se opiral na relevantne zgodovinske vire in se pri tem potrudil, da so moje ugotovitve posledica proučevanja čim večjega števila dokumentacije (nemških in sovjetskih, ter seveda tudi jugoslovanskih in anglo-ameriških virov).

Primerjalna metoda: S pomočjo te metode primerjam nemško vojsko ter njene zaveznike z Rdečo armado. Primerjam ju na področjih strategije in operatike ter na področju materialno tehničnih in človeških virov. Pri tem imam v mislih predvsem primerjavo tako izhodiščih položajev obeh strani pred začetkom posameznih operacij, kakor tudi primerjavo popolnjenosti obeh vojsk s človeškim in materialnim faktorjem.

Deskriptivna metoda: Uporabljam jo za prikaz in opis poteka in razvoja vojaških operacij in spremljajočih okoliščin. To metodo uporabljam pri prikazu in opisu operacij pri prodoru Rdeče armade v Romunijo, Bolgarijo, Jugoslavijo in Madžarsko, kar predstavlja osrednji vsebinski del mojega diplomskega dela.

2. 5 OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV

Podonavje: Po definiciji s porečjem označujemo tisto odmakalno območje, ki si ga reka ustvari, s tem, ko se združi več površinskih odtokov deževnice ali snežnice, v studencih izvirajoča podtalnica in manjši pritoki. (Veliki družinski atlas sveta, 1991: 24) Po tej definiciji je porečje reke Donave oziroma **Podonavje** tisto območje, po katerem teče ta reka,

ob pogoju, da se vanjo izliva večina vodnih virov na tistem območju. Z imenom Podonavje torej lahko označimo območje Romunije, Bolgarije, vzhodni del nekdanje Jugoslavije in Madžarske. Sem sicer štejemo tudi Avstrijo in južno Nemčijo, vendar to območje ni relevantno za to diplomsko delo.

Vojaška operacija je najvišja oblika bojnega delovanja, s katero se izvajajo in usmerjajo boji za doseganje strateških in operativnih ciljev. Na strateškem nivoju jo izvajajo strateške ali strateško-operativne skupine, na operativnem nivoju pa operativno-taktične skupine. Glede na način bojnega delovanja je lahko napadalna ali obrambna. V prostoru jo izvajajo kopenske, zračne in pomorske sile. Njeni rezultati po obsegu delovanja so lahko strateški ali operativni. (Vojni leksikon, 1981: 361)

Bitka je odločilen udar velikih strateško-operativnih skupin ali oboroženih sil v celoti. Rezultati le-te vplivajo na izid vojne ali ene izmed njenih etap. Pogosto se z bitko imenujejo bojne aktivnosti širših razmer, ki se odvijajo na posameznih teritorijih, mestih, morjih... Glede na mesto delovanja je lahko kopenska, pomorska zračna ali kombinirana. (Vojni leksikon, 1981: 58)

Fronta pomeni dolžino postrojitvene vojske, prednji del bojne linije ali bojne razporeditve vojske. Po drugi strani pomeni tudi bojno črto, ki loči med seboj dva nasprotnika, ki sta razporejena na bojišču. Zajema sile in del zemljišča, na katerem se vodijo boji. Določa tudi stateško skupino velikosti treh do šestih armad. (Vojni leksikon, 1981: 140) Obstoje fronte je značilen za sovjetsko vojsko.

Armada je strateško operativna skupina, ki je sestavljena iz več divizij, samostojnih brigad, polkov, bataljonov in iz drugih delov operativno-taktičnih skupin. V drugi svetovni vojni so se pojavile tankovske, oklepne, mehanizirane, zračnodesantne, pomorscodesantne armade in armade zračne obrambe. (Vojni leksikon, 1981: 28)

Armadsna skupina je operativno-strateška grupacija, naloge lahko izvršuje samostojno v sestavi fronte ali skupine armad. Najpogosteje je določena za obrambo določene smeri ali medprostorov med armadami in frontami in za izvajanje ofenzivnih aktivnosti. Običajno jo sestavljajo tri do štiri divizije, ena do dve tankovski brigadi, nekaj artilerijskih polkov in enot ostalih redov. (Vojni leksikon, 1981: 28)

S pojmom **skupina armad** poimenujemo najvišjo strateško ali strateško operativno skupino, ki opravlja svoje naloge samostojno, na svojem delu bojevališča. Sestavljena je iz dveh do petih armad, samostojnih korpusov in enot za podporo. Obstajajo le v vojni, zaradi učinkovitejšega vodenja operacij na širokih frontah. (Vojni leksikon, 1981: 156)

3. EVROPSKO VOJSKOVALIŠČE SREDI LETA 1944

Sredi leta 1944 so bile sile antifašistične koalicije na vseh frontah v Evropi v strateški ofenzivi, medtem ko so bile sile osi povsod prisiljene v strateško defenzivo. Vojaški uspehi, doseženi v prvi polovici leta, napredovanje Rdeče armade na sovjetsko-nemški fronti, uspešno izkrcanje zaveznikov v Normandiji in napredovanje v Italiji, so bili podlaga za začetek zaključnih operacij za dokončen poraz fašističnih sil. Na vseh frontah v Evropi je bila dosežena prevlada zaveznikov v zraku in na morju. V letu 1943 je Nemčija utrpela hude izgube, od katerih si ni nikoli več opomogla. Svoje zdesetkane divizije je popolnjevala s pomanjkljivo opremljenimi in izurjenimi vojaki, kljub vsemu pa ji je uspelo, predvsem po zaslugi ministra za oboroževanje Alberta Speera, da je v letu 1944, vsaj začasno, še povečala proizvodnjo orožja, streliva in vojaške opreme.

3.1 VZHODNOEVROPSKO BOJEVALIŠČE

V prvi polovici leta 1944 je sovjetska Rdeča armada izvajala silovite ofenzivne operacije proti Nemcem in njihovim zaveznikom, predvsem na območju Leningrada, Ukrajine in Krima. Osvobodila je velik del sovjetskega ozemlja in se povsem približala ozemljem Romunije, Češkoslovaške in Poljske. (glej zemljevid 1.1) Do sredine leta so bile končane priprave za veliko poletno ofenzivo Rdeče armade od Barentsovega do Črnega morja. Sovjetske poletne ofenzive, ki so se po 10. juniju kar vrstile, so pripeljale Rdečo armado do meje vzhodne Prusije, odrezale 50 nemških divizij ob Baltiškem morju, prodrle do Viborga na Finskem, uničile skupino armad Center in v šestih tednih prišle do reke Visle pred Varšavo. (Shirer, 1969: 1545)

Primerjava med obema nasprotujočima si stranema jasno pokaže, kakšno premoč (tako v orožju in opremi kot v številu vojakov) je imela sovjetska stran. Pred veliko poletno ofenzivo je imela Rdeča armada na celotni fronti 476 divizij, 17 samostojnih brigad, 37 oklepnih in motoriziranih korpusov, 37 samostojnih oklepnih brigad, 83 artilerijskih in minometnih divizij, 93 samostojnih artilerijskih in minometnih brigad in 153 letalskih divizij. To je pomenilo skupaj 6.939.000 vojakov, oboroženih s 97.050 topovi in minometi, 9.985 tanki in samohodnimi orožji, ter 14.787 letali. Tej ogromni količini ljudi in orožja so se Nemci

zoperstavljali s 179 divizijami (od tega 23 oklepnih in 7 motoriziranih) in s petimi brigadami, njihovi zavezniki pa so prispevali 49 divizij in 18 brigad.¹ Skupno je to pomenilo 228 divizij in 23 brigad². Skupno je to pomenilo približno 4,000.000 vojakov. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 273-277).

V sredini leta 1944 je sovjetsko-nemška fronta tekla zahodno od Murmanska in Oneškega jezera, Karelije, Finskega zaliva, Narve, Pskova, Vitebska, Žlobina in vzdolž Dnjestra do Črnega morja. Sovjetsko Vrhovno poveljstvo je sklenilo, da v naslednjih ofenzivah razbije nemške sile, ki so se še nahajale na ozemlju Sovjetske zveze, osvobodi Pribaltik, Belorusijo, Ukrajino in Moldavijo in potem napreduje do Nemčije, vse do končnega cilja - uničenja nacizma. To so nameravali doseči z zaporedjem ofenziv na severnem, centralnem in južnem delu fronte. (Vojna istorija. Udžbenik za vojne akademije, 1980: 263)

Nemci so se izkazali kot mojstri defenzivne strategije že v Italiji, zdaj pa so svoj sloves le še potrjevali. V svojih poskusih, da bi zadržali napredovanje zaveznikov na zahodu in Rdeče armade na vzhodu, so mobilizirali vse rezerve. V bojih so uporabili tudi enote, ki so jih sestavili iz članov »Hitlerjugenda«, nacistične mladinske organizacije. (Druga svetovna vojna, 1981: 15-18) Poleg neugodne strateške situacije in dejstva da je bila nemška vojska na vseh frontah prisiljena v defenzivno bojevanje, je preglavice nemškim generalom povzročal tudi Hitler sam, saj so njegove nerazumne in strateško mnogokrat popolnoma zgrešene odločitve pripomogle k temu, da so Nemci v že vnaprej na propad obsojenih ofenzivah in nesmiselnem vztrajanju pri obrambi določenih strateških točk, izgubljali še zadnje izurjene in relativno dobro opremljene enote, ki bi jih krvavo potrebovali drugje. (Churchill, 1995: 147-148) Čeprav sta si bila Stalin in Hitler v marsičem podobna, je bil njun pristop k vodenju vojne različen. Res je, da sta oba sprejemala dokončne odločitve o vsakem pomembnejšem in tudi številnih manj pomembnih vojaških vprašanjih, vendar je Stalin, za razliko od Hitlerja, svoje odločitve sprejemal večinoma šele na podlagi predlogov, ki so mu jih predstavili njegovi generali, medtem ko je Hitler svoje odločitve generalom vsiljeval, ti pa so jih morali brezpogojno izvajati. Stalin je zagovarjal in vzpodbujal neodvisnost in samoiniciativnost svojih generalov, vendar je to dopuščal le tistim, ki so se dokazali kot sposobni in pogumni.

¹ Podatki o moči nemških sil se sicer med posameznimi viri malce razlikujejo, Marković in Andrić tako pišeta, da so Nemci imeli 198 lastnih divizij in 6 brigad, ter 38 divizij in 18 brigad iz satelitskih držav. Kljub vsemu pa, glede na število vojakov na obeh straneh, razlike med viri niso velike. (Marković, Andrić, 1965: 206)

² Res pa je, da so bile nemške divizije, takrat ko so bile popolnoma popolnjene, po formaciji večje od sovjetskih.

Do ostalih je bil v svojih odločitvah nepopustljiv in brezobziren. Sovjetski generali do Stalina večinoma niso čutili tovrstnega blaznega, paralizirajočega strahu, kot ga je mnogo nemških generalov občutilo, ko so stopili pred Hitlerja. To je potrdilo tudi mnogo nekdanjih Hitlerjevih generalov, saj so po vojni dejali, da so starešinski kader sovjetske vojske sestavljali ljudje, sposobni samostojnega odločanja in presojanja, brez strahu, da bi se jim zato kaj zgodilo. (Deutscher, 1977: 446-448)

Zemljevid 1. 1: Položaj na sovjetsko-nemški fronti sredi leta 1944

(prirejeno po: Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 32-33)

3. 1. 1 BALKAN

Balkan je zaradi svoje lege predstavljal zelo izpostavljeno strateško smer nemške obrambe. Kreta, kot najbolj skrajna južna točka, je od Beograda, pomembnega komunikacijskega vozlišča nemške vojske na Balkanu, oddaljena kar 1200 kilometrov zračne razdalje. Že same razdalje, še bolj pa gorati predeli osrednjega in južnega Balkana, bi v primeru hitre evakuacije predstavljali resne težave nemški vojski, seveda pa ne smemo pozabiti še na grožnjo, ki so jo v zaledju predstavljali partizani. Za obrambo vzhodnih območij Balkana se je moralo nemško poveljstvo, ob lastnih silah, zanesti tudi na pomoč romunskih in bolgarskih vojakov, čeprav oboji v nemških vojaških krogih niso veljali za posebej zaupanja vredne.

Enote NOVJ (Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije) so začele na celotnem ozemlju države sistematično in usklajeno izvajati ofenzivne dejavnosti proti nemškim in kvizlinškim silam in tako osvobajati osrednji del Jugoslavije. Skupaj z Rdečo armado, ki se je ozemlju Jugoslavije približevala iz jugovzhodne smeri, so tako ustvarjali pogoje za izločitev nemških zaveznikov (Romunije, Bolgarije, Madžarske) iz vojne in vzpostavitev enotne fronte vse od Baltika do Italije.

NOV Jugoslavije je imela v tem obdobju 39 partizanskih divizij, več samostojnih brigad in veliko partizanskih odredov na celotnem ozemlju Jugoslavije, kar je pomenilo skupaj približno 350.000 ljudi³. (Strugar v Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 268) Skupina armad F, ki se je nahajala na območju Jugoslavije, je štela približno 300.000 vojakov, Nemci pa so poleg tega lahko računali še na šest bolgarskih in štiri madžarske divizije, pet bataljonov folksdojčerjev in večje število policijskih sil ter razne kolaborantske enote sestavljene iz četnikov, ustašev, enot muslimanske milice, belogardistov Skupno so te enote štele med 240.000 in 270.000 vojakov. (Strugar v Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 270 in 419)

V Albaniji in Grčiji so prav tako delovale narodnoosvobodilne vojske, tudi ob pomoči NOV Jugoslavije, vendar so bile v primerjavi z le-to precej manjše. Narodnoosvobodilna vojska Grčije je štela okoli 122.000, Narodnoosvobodilna vojska Albanije pa približno 35.000 mož.

³ Partizanske divizije so bile seveda nekajkrat manjše od nemških.

(Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 268). Poleg skupine armad F je nevarnost vsem osvobodilnim gibanjem na Balkanu predstavljala tudi skupina armad E pod poveljstvom generala von Löhra, ki se je nahajala v Grčiji (350.000 vojakov) in je lahko relativno hitro nastopila tudi v Jugoslaviji. (Druga svetovna vojna, 1981: 67) Naloge skupine armad E so bile predvsem:

1. preprečiti morebitno izkrcanje zaveznikov na južnem delu Balkanskega polotoka;
2. ščititi južno krilo sil, ki so se borile na vzhodni fronti in;
3. varovati pomembno komunikacijo Beograd-Solun-Atene ter delovati proti odporniškim enotam v Grčiji. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 544)

Bolgarija in Romunija sta bili v prvi polovici leta 1944 še zaveznici Nemčije in čeprav so se v obeh državah že začele krepiti protifašistične sile, so bile aktivnosti odporniških gibanj v smislu oboroženih spopadov večjih razsežnosti, dokler ni bilo jasno, da se je začela velika sovjetska ofenziva, precej omejene. Kar se tiče same angažiranosti obeh držav v vojni, je bila ta precej različna. Medtem ko so romunski vojaki aktivno in v velikem številu sodelovali v nemških enotah (predvsem v skupini armad Južna Ukrajina, kjer je bilo približno polovica vojakov romunske narodnosti), je imela Bolgarija med nemškimi zaveznicami poseben položaj. Zaradi naraščajočega sovjetskega pritiska se je postopoma umikala iz vojne (čeprav je še imela del svojih čet v Jugoslaviji in Grčiji) in v njej sodelovala le še s tem, da je nemški vojski dala v uporabo njena letališča in pristanišča v Črnem morju, predvsem kot izhodišče za operacije v Sovjetski zvezi. Partizansko gibanje v Bolgariji je leta 1944 štelo približno 10.000 ljudi. (Druga svetovna vojna, 1981: 42-46)

Tudi Madžarska je, podobno kot Romunija, s svojimi vojaki in vojaško opremo aktivno sodelovala na strani sil osi, čeprav je bilo to sodelovanje proti koncu leta 1943 in v prvi polovici leta 1944 vedno manj intenzivno oziroma vedno manj številčno. Javnomnenjsko razpoloženje se je, skladno s sovjetskimi uspehi, vedno bolj nagibalo na protifašistično stran in Hortyjev režim je počasi izgubljal podporo v svoji državi. Nemci so to hitro zaznali in sprejeli ustrezne ukrepe, in sicer so v Budimpešto premestili del svojih oklepnih enot in začeli izvajati poostren nadzor nad madžarskimi oblastmi. (Druga svetovna vojna, 1981: 42-46)

3. 2 ZAHODNOEVROPSKO BOJIŠČE

3. 2. 1 VOJAŠKO-POLITIČNE RAZMERE V ITALIJI DO SREDINE LETA 1944

Zaradi splošne izčrpanosti Italije, tako vojaške kot ekonomske, so se zavezniki odločili, da je napočil primeren trenutek, da jo izločijo iz vojne, zato so že poleti 1943 začeli z operacijami na Apeninskem polotoku. Najprej so zavzeli Sicilijo, nadaljevali z operacijami v južni Italiji in se počasi in v dolgotrajnih bojih približevali Rimu. 3. septembra so se zavezniške sile izkrcale v sami Italiji na skrajnem južnem delu Apeninskega polotoka, 8. septembra 1943 pa je Italija kapitulirala. Obrambo ozemlja, ki ga zavezniške sile še niso zavzele, so prevzeli Nemci, ki so se začeli aktivno pripravljati na obrambo. Tukaj so napako storili tudi zavezniki, saj bi imeli Nemci, v primeru da bi se zavezniki izkrkali severneje kot v Neaplju, velike probleme, saj so imeli na tem področju le dve svoji diviziji, medtem ko je bilo tam kar pet italijanskih divizij, ki bi jih zavezniki lahko uporabili. Tako pa so Nemci vsaj za nekaj časa še obdržali skoraj dve tretjini Italije in z njima industrijski sever, kjer so bile tovarne za izdelavo orožja. (Shirer, 1969: 1429-1432)

Svojo obrambo so organizirali na treh utrjenih linijah:

- Zimska linija je povezovala reko Sangro-Mente-Kavalo-Mignano-Kamino in spodnji tok reke Garigliano,
- Gustavova linija je povezovala Rapido-Monte Cassino-Monte Fairo in spodnji tok reke Garigliano,
- Hitlerjeva linija je potekala v smeri Monte Kairo-greben Monte Petrella-Formia.

(Vojna istorija. Udžbenik za vojne akademije, 1980: 236)

Linije so bile odlično utrjene, zgrajenih je bilo ogromno bunkerjev, zaklonišč, ovir, minskih polj in ostalih fortifikacijskih ovir. Preboj teh linij, še posebej Gustavove, se je za zaveznike izkazal kot izredno težka in krvava naloga, saj jim je to ob velikih izgubah uspelo šele konec maja 1944, po skoraj šestih mesecih operacij. Svoj uspeh zavezniki dolgujejo tudi stanju nemške vojske, saj je imel nemški poveljnik, general Kesselring, na voljo le še ostanke nekdanj mogočne vojske. Mnoge enote so obstajale le še na papirju, tankovske in oklepne enote so izgubile večino svoje opreme, okrepitve pa so sestavljali večinoma slabo izurjeni in

opremljeni vojaki brez ustreznih izkušenj, mnogi od teh pa so odpovedali že ob prvem resnejšem zavezniškem napadu. (Bauer, 1984: 459) Potem je bila pot do Rima praktično odprta in 4. junija 1944, le dva dni pred izkrcanjem v Normandiji, so zavezniki zavzeli Rim.

Po izgubi Rima in položaja v srednji Italiji so se Nemci postopno umikali proti severu in končno zasedli svoje položaje na že prej pripravljeni Gotski liniji v Toskanskih Apeninih, kjer naj bi preprečili prodor zaveznikov v Lombardijo. (Vojna istorija – udžbenik za vojne akademije, 1980: 241) V drugi polovici avgusta 1944 se je zavezniška 15. skupina armad nahajala južno od rek Arno in Metauro. Sestavljalo jo je 23 divizij in sedem brigad z okoli 500.000 vojaki in 3.500 letali. V noči iz 25. na 26. avgust je ta skupina pričela z operacijami, katerih namen je bil prebiti Gotsko linijo in uničiti glavnino nemških enot na tem območju. (Marjanović in drugi, 1973: 388)

3. 2. 2 IZKRCANJE V NORMANDIJI

Med 6. in 7. junijem 1944 so zavezniki z izkrcanjem v Normandiji odprli dolgo pričakovano drugo fronto. Imeli so absolutno in popolno premoč tako v orožju kot v opremi in čeprav obstajajo dokumenti, ki namigujejo na to, da je nemško vojaško vodstvo približno slutilo čas in prostor invazije, so imeli Nemci preprosto premalo opreme in vojakov, da bi lahko resno ogrozili uspeh izkrcanja. To je hitro postalo jasno tudi poveljnikoma, feldmaršaloma von Rundstedtu in Rommlu. Hitlerju sta predlagala, da bi umaknili nemške enote iz dosega sovražnikovih ladij, umaknili tankovske enote z bojne črte, jih pregrupirali in pripravili za udarec, s katerim bi zaveznike premagali izven dosega mornariškega topništva, ki je bilo napadajočim zaveznikom v veliko pomoč. Hitler o takšnem predlogu seveda ni želel niti razpravljati in do konca junija so zavezniki prodrli že približno 30 kilometrov v notranjost. Kljub prizadevanjem Nemcev, da bi uničili mostišča, se je do 1. julija izkrcalo že skoraj milijon vojakov, okoli 177.000 vozil in več kot pol milijona ton materiala.

(www.army.mil/cmh-pg/reference/eocmp.htm)

V bojih med 6. junijem in 20. julijem so Nemci v Normandiji izgubili približno 160.000 vojakov in 400 tankov, medtem ko so izgube zaveznikov znašale približno 117.000 vojakov, 1.000 tankov in 1.650 letal. Konec julija se je položaj nemških enot zelo poslabšal. Zavezniki

so nezadržano napredovali in tudi protinapadi nemških oklepni enot niso prinesli željenega uspeha. (Vojna istorija. Udžbenik za vojne akademije, 1980: 274)

Med 10. in 22. avgustom 1944 so zavezniki pri Falaisu po napačni Hitlerjevi odločitvi obkolili praktično celotno nemško 7. armado, od katere se je približno polovici vojakov kasneje sicer uspelo rešiti in nadaljevati umik proti reki Seini, kljub temu pa so nemške enote v tej bojih izgubile okoli 60.000 mož in 500 tankov ter topov. (Marjanović in drugi, 1973: 337-338)

25. avgusta 1944 pa je francoska vojska skupaj z enotami odporniškega gibanja po nekajdnevni bojih svečano vkorakala v osvobojeni Pariz. Zavezniki niso izgubljali časa in so s hitrim napredovanjem proti reki Seini in postavitvijo več mostišč takoj preprečili poizkus nemške vojske, da bi organizirala obrambo na tej reki in poizkusila zadržati zavezniško napredovanje.

Nemška vojska je tako od začetka operacije »Overlord«, pa do zavezniškega prečkanja reke Siene, torej manj kot v dveh mesecih, izgubila približno 400.000 vojakov, 20.000 motornih vozil, 1.500 tankov, 500 topov in več kot 4.800 letal. Uničenih je bilo 29 divizij, 18 pa jih je utrpelo hude izgube. (Vojna istorija. Udžbenik za vojne akademije, 1980: 278)

4. PRED PRODOROM RDEČE ARMADE V PODONAVJE

4. 1 OSVOBODITEV ZAHODNE UKRAJINE IN USTVARJANJE POGOJEV ZA PRODOR V PODONAVJE

V prvi polovici leta 1944 je Rdeča armada po vrsti silovitih ofenziv, ki so jim ponavadi sledile prav tako zagrizene nemške protiofenzive, osvobodila sovjetski del Ukrajine. Zahodno Ukrajino in jugovzhodni del Poljske, ki jo je branila skupina armad Severna Ukrajina pod poveljstvom generala Harpeja, je osvobodila 1. ukrajinska fronta pod poveljstvom maršala Konjeva. Takoj zatem, 30. julija, je sovjetsko Vrhovno poveljstvo iz 4. ukrajinske fronte in nekaterih enot 1. ukrajinske fronte oblikovalo novo, 4. ukrajinsko fronto, pod poveljstvom generala Petrova. Imela je nalogo prodreti do Karpatov, ki so jih Nemci branili s 1. madžarsko armado. Do 15. avgusta so sovjetske enote prodrle vse do linije Sanok-Skole-Nadvorna-Krasnoiljsk, kjer so se ustavile, saj so se Sovjeti želeli primerno pripraviti za prodor preko Karpatov. To je Nemcem dalo tudi nekaj časa, da se organizirajo, premestijo tja nekaj enot z drugih bojišč in se pripravijo na obrambo tega gorovja. (Vojna enciklopedija, 1975; 440-442)

Operacije v zahodni Ukrajini so pomenile velik uspeh Rdeče armade, na drugi strani pa je doživela skupina armad Severna Ukrajina hud poraz. Razbitih je bilo 23 divizij, od tega jih je bilo 13 popolnoma uničenih. Zajetih ali padlih je bilo 172.360 nemških vojakov in častnikov, uničenih 1.940 tankov in samohodne artilerije ter 3.600 topov. Nemški poraz je imel obsežne strateške posledice. Rdeča armada je napredovale vse do Karpatov, posledično so se na dosegu sovjetskih sil znašla območja, ki so imela za Nemce velik vojaško-politični pomen. Preko južne Poljske je vodila pot do južnih meja Nemčije, Črnomska flota je ogrožala obale Romunije, nemški porazi pa so prisilili vladajoče kroge v Romuniji, Bolgariji in na Madžarskem, da začnejo resneje razmišljati o prihodnosti svojih držav. (Marjanović in drugi, 1973: 272)

4. 2 RAZLOGI ZA PRODOR RDEČE ARMADE V PODONAVJE

Sovjetsko vodstvo je imelo za prodor Rdeče armade v Podonavje številne razloge, ki so bili tako vojaške kot tudi politične narave. Gledano z vojaškega vidika, je prodor v Podonavje pomenil logično nadaljevanje uspešnih operacij Rdeče armade v zahodni Ukrajini. Nadaljevanje prodora v smeri Balkana je pomenilo, da nemško poveljstvo svojih sil na tem območju ne more premestiti ne na druge dele sovjetsko-nemške fronte, kot tudi ne na zahodno fronto. Prav tako so Sovjeti želeli doseči, da bi iz vojne izstopile tiste države in njihove oborožene sile na Balkanu, ki so bile nemške zaveznice. S prodorom v Podonavje pa bi tudi ogrozili položaj skupin armad E in F, ki sta delovali v Jugoslaviji, Grčiji in Albaniji. (Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: 121-113; Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 274-277 in 412-415)

Poleg vojaških so za prodor v Podonavje obstajali tudi politični razlogi. Balkan je namreč tako za Sovjetsko zvezo, kot tudi za Veliko Britanijo, predstavljal interesno območje, zato sta obe državi skušali pridobiti čimvečji vpliv na balkanske države. Stalin in Churchill sta se neuradno sicer dogovorila, da Romunija spada v sovjetsko vplivnostno sfero, Grčija pa v britansko, vendar dokončnega dogovora, v katero vplivnostno sfero spadajo ostale države Balkanskega polotoka, do začetka operacij v Romuniji še nista sklenila. Churchill je večkrat jasno izrazil možnost izkrcanja zavezniške vojske v Jugoslaviji, o tem je govoril še poleti 1944, vendar takrat že iz političnih razlogov. Želel je namreč zavreti širjenje sovjetskega vpliva v jugovzhodni Evropi. (Barker, 1980: 237-238) Stalin izkrcanju zavezniških sil v Jugoslaviji najprej ni nasprotoval, vendar je svoje mnenje kasneje spremenil in se z njim ni strinjal, čeprav je do tega vprašanja dajal videz brezbržnosti. Glasno pa je zagovarjal čimprejšnjo vzpostavitev druge fronte v Franciji. (Nešović, 1976: 341) Oba državnika sta se na medsebojnih srečanjih večkrat pogovarjala o razdelitvi interesnih sfer in Stalin je dal Churchillju jasno vedeti, da spadajo Jugoslavija, Romunija, Bolgarija in Madžarska pod sovjetsko vplivnostno območje. To je nenazadnje priznal tudi Churchill sam, ko je na srečanju s Stalinom v Moskvi oktobra 1944 na list papirja zapisal odstotke razdelitve interesnih sfer med Sovjetsko zvezo in »drugimi«. Ta razdelitev je bila 90%-10% v Romuniji, 10%-90% v Grčiji, 50%-50% v Jugoslaviji, 50%-50% na Madžarskem in 75%-25% v Bolgariji. (Barker, 1980: 239).

5. PRODOR V ROMUNIJO

Že 6. avgusta 1944 je poveljnik skupine armad Južna Ukrajina, general Friessner, pisal svojemu vrhovnemu poveljniku Adolfu Hitlerju:

»Položaj v Romuniji je negotov, kralj verjetno na čelu sil, ki želijo izstopiti iz vojne... ...Fronta skupine armad Južna Ukrajina vse od Črnega morja pa do Karpatov je ogrožena, zaradi priprav Rusov na ofenzivo... ...Romunska 4. armada in armada Dumitrescu nezanesljivi... ...Sedanjo fronto lahko držimo le v primeru, da Romunija ne odpade in, da ostanejo vse enote, ki so na tem področju, tako nemške kot romunske, pod poveljstvom skupine armad Južna Ukrajina. V nasprotnem primeru je nujen takojšnji premik fronte za Prut« (Thornwald, 1979: 18)

In potem 14. avgusta:

»Sedem ruskih oklepnih korpusov in 90 ruskih pehotnih divizij je pripravljenih za napad. Njim nasproti stoji 21 nemških divizij. Romunske divizije so nezanesljive.« (Thornwald, 1979: 18)

Kot že tolikokrat v preteklosti, je bil Hitler tudi tokrat gluh za prošnje in nasvete svojih generalov. Kljub temu, da mu je general Friessner jasno in nedvoumno prikazal nevzdržnost razmer, je ukazal, da se skupaj s skupino armad Severna Ukrajina, ki jo je napredujoča Rdeča armada potisnila nazaj, umaknejo tudi nekatere divizije skupine armad Južna Ukrajina in več oklepnih divizij, ki bi jih general Friessner še kako potreboval. (Thornwald, 1979: 18)

Tudi romunski poveljnik, maršal Antonescu, je hitro sprevidel, da nemško-romunska fronta ne bo zdržala morebitnega sovjetskega napada in je predlagal umik enot na linijo desni breg Donave-Galati-desni breg reke Sirete-Karpati. Ta fronta bi zahtevala žrtvovanje Moldavije in Besarabije, vendar je bila že delno utrjena in bi nudila Nemcem in Romunom precej več možnosti za uspešen odpor. (Bauer, 1984: 540)

Fronta v Romuniji je takrat tekla od vznožja Karpatov preko Moldavije in Besarabije, severno od mest Iasi in Kišinev, potem pa vzdolž Dnjestra do obale Črnega morja, približno 50 kilometrov južno od Odesse. (Werth, 1979: 230)

Nemška obramba je posebno pozornost posvečala predvsem liniji severno od mesta Iasi, saj je tam vodila najbližja pot do romunske nafte, ki je bila za Nemce vitalnega pomena, in seveda do Balkana⁴. Tam so Nemci koncentrirali vse, kar je še ostalo od romunske armade, ki je sedaj spadala v sestavo skupine armad Južna Ukrajina. Kolikor je bilo le mogoče, so utrdili svojo obrambo in se pripravljali na ofenzivo Rdeče armade, čeprav je bil nemški vojaški vrh, pa tudi sam Hitler, mnenja, da Sovjeti zdaj vse svoje sile vlagajo v napredovanje na centralnem in še posebej pribaltskem delu sovjetsko-nemške fronte in da zaradi tega do spopada na jugu za zdaj še ne bo prišlo. (Werth, 1979: 231) Kako zelo so bili prepričani, da bo na prej omenjenih delih sovjetsko-nemške fronte prišlo do večjih ofenziv Rdeče armade, priča tudi dejstvo, da so v želji, da bi okrepili svoje položaje, tja premestili kar 80% tankov skupine armad Center. (www.worldwar2database.com)

5. 1 RAZPOREDITEV NEMŠKIH SIL

Nemci so branili Romunijo s skupino armad Južna Ukrajina. Razdeljena je bila na armadno skupino Wöhler, ki je branila odsek od Karpatov do reke Prut, z levim krilom zahodno od mesta Černovci in armadno skupino Dumitrescu, ki je branila odsek od Iasija do Črnega morja:

1. V sestavi armadne skupine Wöhler sta bili 4. romunska in 8. nemška armada, ki sta bili sestavljeni iz sedmih nemških pehotnih in lovskih divizij, 13 romunskih pehotnih divizij, ene nemške motorizirane divizije, štirih romunskih gorskih brigad in romunske oklepne divizije Velika Romunija.
2. Armadno skupino Dumitrescu sta sestavljali 6. nemška in 3. romunska armada, ki sta imeli v svoji sestavi 12 nemških pehotnih divizij, eno nemško oklepno divizijo, štiri romunske pehotne divizije in eno romunsko konjeniško divizijo.

⁴ Nemčija je z romunsko nafto zadovoljevala skoraj 30% svojih potreb po tej surovini. (Marjanović in drugi, 1973: 272)

Skupino armad Južna Ukrajina je torej sestavljalo 21 nemških in 23 romunskih divizij, na približno 654 kilometrov dolgi fronti.⁵ (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 327)

V centru razporeditve skupine armad Južna Ukrajina je bila najboljša in najbolj sposobna enota, to je bila 6. armada, v sestavu katere je bila samo ena romunska divizija, vse ostale enote pa so bile nemške. Položaj skupine armad Južna Ukrajina je bil za obrambo kar ugoden, saj se je z levim krilom naslanjala na težko prehodne Karpate, z desnim pa na Črno morje. Kljub temu pa sama razporeditev sil ni bila najboljša, saj je 6. armada, kot najboljša enota v obrambi, branila najbolj izpostavljeni del obrambne črte med mestoma Iasi in Kišinev, kjer ji je kar z dveh strani grozila možnost obkolitve.

Opazno je, da Nemci niso želeli na nobenem delu fronte pustiti v obrambi le romunskih sil, saj so jih obravnavali kot nezanesljive in manjvredne. Takoimenovana »integracija« romunskih sil v nemške je bila torej samoumevna in je segala tudi do nivoja korpusov ali pa še nižje. (Bauer, 1984: 542)

Nemška vojska je imela na voljo kar precej časa, da se je dobro utrdila in pripravila na obrambo. Zgradili so sistem obrambnih jarkov, tako po širini kot tudi po globini. Še posebej dobro so utrdili območje med rekama Prut in Siret. Na območju Tirgul Frumosa, kjer je bila na nasprotni strani 2. ukrajinska fronta, je bilo zgrajenih 350 železobetonskih bunkerjev. Na območju mest Iasi in Kišinev so organizirali globoko obrambo, sestavljeno iz dveh obrambnih linij. 15 do 20 kilometrov za prvo obrambno linijo se je raztezal še en obrambni pas. V območju mesta Benderi, kjer je bila na nasprotni strani 3. ukrajinska fronta, pa je bila obramba prav tako sestavljena iz dveh obrambnih linij v globini 8 do 12 kilometrov. Po globini se je sistem nemške obrambe opiral predvsem na fortifikacijsko utrjene položaje vzdolž večjih rek Kogilnik, Prut, Birlad, Siret in Bistrica.

Še posebej veliko pozornost pa so posvetili tudi tako imenovanim fokšanskim vratom (Focsani), ki predstavljajo približno 80 kilometrov širok naravni prehod med Karpati in Donavo, skozi katerega vodi najlažja in najhitrejša pot v osrčje Romunije. Tam so med

⁵ Po sovjetskih virih, je bila skupna moč skupine armad Južna Ukrajina nekoliko večja, sestavljalo naj bi jo 47 divizij, od tega pet oklepni in ena motorizirana. Štela naj bi 643.000 nemških in romunskih vojakov, imela naj bi 7.618 artilerijskih orožij in minometov, 404 tanke in samohodne topove ter 810 letal. Poleg tega se je v Romuniji nahajalo še okoli 57.000 nemških vojakov, v sestavi nemških policijskih sil in SS enot in romunska 1. armada, ki so jo sestavljale 4 pehotne divizije. (Vojna enciklopedija, 1972: 32; Vojna enciklopedija, 1975: 442)

izlivom Sireta v Donavo in mestom Adjud utrdili še eno obrambno linijo. (Vojna enciklopedija, 1972: 32)

Nemška vojska se je, kolikor se je le mogla, pripravila na grozečo sovjetsko ofenzivo. Maksimalno je izkoristila naravne možnosti za utrjevanje, ki so bile predvsem zaradi možnosti organizacije obrambe vzdolž rek kar ugodne, in preostalo jim ni nič drugega kot čakanje.

5. 2 RAZPOREDITEV SOVJETSKIH SIL

Skupini Wöhler je stala nasproti 2. ukrajinska fronta, skupini Dumitrescu pa 3. ukrajinska fronta.

1. 2. ukrajinska fronta je v dolžini 330 kilometrov zavzemala položaje od Krasnoiljska do Dubosarija, sestavljena je bila iz 27., 40., 52. in 53. armade, 4. in 7. gardne armade, 6. oklepne armade in treh samostojnih korpusov, oklepnega, motoriziranega in konjeniškega, poveljeval pa ji je general Rodion Jakovljevič Malinovski.
2. 3. ukrajinska fronta je v dolžini 210 kilometrov zavzemala položaje od Dubosarija do Črnega morja, sestavljena pa je bila iz 5. udarne, 37., 46., 57. armade, samostojnega 4. gardnega oklepnega korpusa in 7. motoriziranega korpusa. Poveljnik je bil general Fjodor Ivanovič Tolbuhin.

Obe sovjetski fronti skupaj je sestavljalo 87 pehotnih in dve konjeniški diviziji, ena motorizirana brigada, dve brigadi mornariške pehote ter šest oklepnih in mehaniziranih korpusov, kar je skupaj pomenilo približno 929.000 vojakov, 16.079 topov in minometov (brez pomorske artilerije), 1.404 tanke in 1.759 letal (brez pomorskega letalstva), skupaj s pomorskim letalstvom pa 2.650 letal. Obema frontama je poveljeval maršal Semjon Konstantinovič Timošenko. (Vojna enciklopedija, 1972: 32; Vojna enciklopedija, 1975: 442) . Če naredimo zgolj številčno primerjavo med nasprotnikoma, vidimo, da so imeli Sovjeti očitno premoč. 1,4:1 v vojaki; 2,1:1 v artileriji; 3,5:1 v tankih in 2,2:1 v letalih. Poleg tega je treba upoštevati tudi dejstvo, da so imeli Nemci težave z gorivom, saj jim ga je primanjkovalo tako za tanke kot letala, tako da je imelo sovjetsko letalstvo že popolno prevlado v zraku in je

opravljalo tudi druge naloge, medtem ko se je nemško letalstvo omejilo predvsem na izvajanje izvidniških nalog.

5.3 NAČRT IASI-KIŠINEVSKE OPERACIJE

Načrt za napad, kot ga je pripravilo sovjetsko Vrhovno poveljstvo, je predvideval koncentričen udar iz območja severno od Iasija in iz glavnega mostišča na desnem bregu Dnjestra proti Leovu in Falciu. S tem bi obkolili in uničili nasprotnikove sile v širšem območju mest Iasi in Kišinev, nato pa napredovali na linijo Bacau-Leovo-Tarutino-Moldavka in kasneje v smeri Fokšanskih vrat in Ismaila, preko katerih bi prodrli globoko v notranjost Romunije in kasneje Bolgarije in ju tako izločili iz vojne. (glej zemljevid 5.2) Zavzetje z nafto bogatih območij Romunije je predstavljalo poseben cilj Rdeče armade, saj bi tako onemogočili oskrbovanje nemške vojske z romunsko nafto.

V skladu z direktivo Vrhovnega poveljstva je 2. ukrajinska fronta pod poveljstvom generala Malinovskega dobila nalogo, da:

1. v prvi fazi operacije s tremi armadami in oklepno armado (27., 52., 53., armada in 6. oklepna armada) prebije obrambo nemške 8. armade na območju med mestoma Tirgu Frumos in Iasi;
2. v drugi fazi operacije z glavnimi silami prodre vzdolž reke Prut, v smeri Leovo-Falcio, kjer mora skupaj s 3. ukrajinsko fronto uničiti nasprotnika v območju Iasi–Kišinev in mu onemogočiti umik v smeri fokšanskih vrat; istočasno pa so pomožne sile (7. gardna armada in konjeniško-motorizirana skupina) dobile ukaz, da prodrejo ob reki Siret in proti Karpatom, in tako zavarujejo desni bok glavnih sil.

Sovjetska 3. ukrajinska fronta je dobila nalogo, da:

1. s tremi armadami preko mostišča južno od Tiraspolja (37., 46., 57., armada, 7. motorizirani korpus in 4. gardni motorizirani korpus) izvrši udar v smeri proti Husiju, Leovu in Falciu in da v sodelovanju z 2. ukrajinsko fronto uniči nasprotnika v iasi-kišinevskem območju;

2. po končani prvi fazi operacije je ukaz od 3. ukrajinske fronte zahteval, da napreduje na črto Leovo-Tarutino-Moldavka in prepreči umik nemških enot preko reke Prut in Donave ter napreduje proti mestoma Reni in Ismail;
3. pomožne sile (levo krilo 46. armade) so imele nalogo, da ob pomoči Donavske flote prestopijo Dnjester in razbijejo romunsko 3. armado ter tako zavarujejo levi bok glavnih sil;

Črnomska flota je imela nalogo, da sodeluje z enotami 3. ukrajinske fronte pri osvobajanju Sovjetske Moldavije. (Vojna enciklopedija, 1972: 32; Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 327-329)

Sovjeti so svoje priprave izvajali v največji možni tajnosti, posluževali pa so se tudi različnih metod, s katerimi so poskušali zмести in dezinformirati nemško-romunske enote. Tako so, na primer, na delu fronte v smeri Kišineva pred začetkom operacije nakopičili precejšnje število mož in opreme in tako ustvarili videz, da bo v tej smeri izvršen glavni udar. Povečali so tudi izvidniško dejavnost in tako Nemce še bolj prepričali o svoji nameri. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 326)

Operacija je bila zaradi svojega izrednega pomena zelo skrbno načrtovana. Na mestih, ki so bila določena za preboj in so bila široka med 16 in 18 kilometrov, je bilo koncentriranih veliko vojakov in vojaške tehnike. V coni preboja je bilo na vsakem kilometru fronte skoncentriranih približno 240 raznovrstnih topov in minometov, ki so imeli kaliber 76 mm in več. Sovjeti so želeli s čim močnejšim začetnim udarom zlomiti nasprotnika in omogočiti svojim enotam preboj. Osrednjo vlogo v operaciji je imela 6. oklepna armada v sestavi 2. ukrajinske fronte, ki je imela nalogo prodreti globoko v nemško obrambo v smeri fokšanskih vrat. 18. oklepni, 4. gardni motorizirani in 7. motorizirani korpus so dobili nalogo na odseku Leovo-Falcio prodreti do reke Prut.

Enote 5. armade zračnega letalstva so dobile nalogo, da v začetku operacije podpirajo 27. in 52. armado 2. ukrajinske fronte, kasneje pa z glavnimi silami podpirajo 6. oklepno armado. Enote 17. armade zračnega letalstva so dobile nalogo, da podpirajo 37. in 46. armado 3. ukrajinske fronte, kasneje pa je bilo zanje predvideno tudi samostojno delovanje. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 329)

5. 4. ZAČETEK OPERACIJE

20. avgusta 1944 zgodaj zjutraj se je začelo. Po silovitem artilerijskem in letalskem obstreljevanju, ki je trajalo približno eno uro in pol, so vojaki 2. in 3. ukrajinske fronte krenili v napad. 2. ukrajinska fronta je prešla v napad na glavni smeri s 27. in 52. armado v prvem ešalonu. Taktična globina nemške 8. armade je bila do 12. ure prebita, odpor petih romunskih divizij je bil zlomljen in Sovjeti so prodrli daleč v notranjost. Popoldne so v boj poslali še 6. oklepno armado, ki je z glavnimi silami delovala v smeri Vaslui-Falciu, s pomožnimi pa v smeri Husi-Leovo. Do noči je 2. ukrajinska fronta zabila v nemško obrambo 16 kilometrov globok in 30 kilometrov širok klin. V prizadevanju, da bi čimbolj lokaliziralo prodor sovjetskih sil, je nemško poveljstvo uporabilo tudi tri divizije iz rezerve, vendar brez uspeha. Naslednji dan se je prodor nadaljeval. Ob podpori 5. armade zračnega letalstva je glavnini sil 2. ukrajinske fronte še isti dan z zahoda uspelo okleniti nasprotnika v iasi-kišinevskem območju in prodreti 60 kilometrov v globino in 120 v širino. Še istega dne je 52. armada zavzela Iasi, 7. armada Tirgu Frumos, 4. in 40. armada pa sta varovali bok glavnih sil. Nemško-romunske sile so izvajale en protinapad za drugim in tako v jalovih poizkusih izgubljale še zadnje rezerve armadne skupine Wöhler. General Friessner je želel s tremi pehotnimi in eno oklepno divizijo izvesti protinapad iz območja vzhodno od Romana v smeri Iasija, vendar so že med premikom naleteli na tako močan napad sovjetskih letalskih in oklepnih enot, zato so bili prisiljeni odnehati. (Vojna enciklopedija, 1972: 32; Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 330)

Tudi enote 3. ukrajinske fronte so po artilerijski pripravi istočasno kot enote 2. ukrajinske fronte krenile v napad. Glavne sile (37. in 57. armada) so napadle z mostišča južno od mesta Bendery in hitro zabile 10 do 11 kilometrov globoke in 40 kilometrov široke kline v nasprotnikovo obrambo. Tudi naslednji dan je 3. ukrajinska fronta uspešno napredovala. Globina prodora se je povečala na 25 do 30 kilometrov, 4. oklepni korpus pa se je prebil celo 50 kilometrov v globino. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 330) Največji odpor so nemške enote nudile 57. armadi, ki je delovala v smeri Husi-Leovo, saj so želeli preprečiti, da bi le-ta ogrozila bok in zaledje nemške 6. armade. Tako je poveljnik nemške 6. armade iz rezerve potegnil 13. oklepno divizijo, ki pa jo je takoj razbila sovjetska 37. armada. Pri tem so bile izčrpane tudi zadnje operativne rezerve armadne skupine Dumitreacu. Tega dne so sile 3. ukrajinske fronte na stiku med nemško 6. in romunsko 3. armade prodrle daleč v operativno globino nemško-romunske obrambe. Enote sovjetskega letalstva so v teh dveh

dneh opravile 6.350 poletov. Operacija se je razvijala po sovjetskih načrtih in 21. avgusta zvečer sta obe fronti ustvarili pogoje za obkolitev nemške 6. armade v kišinevskem območju. (Marjanović in drugi, 1973: 274)

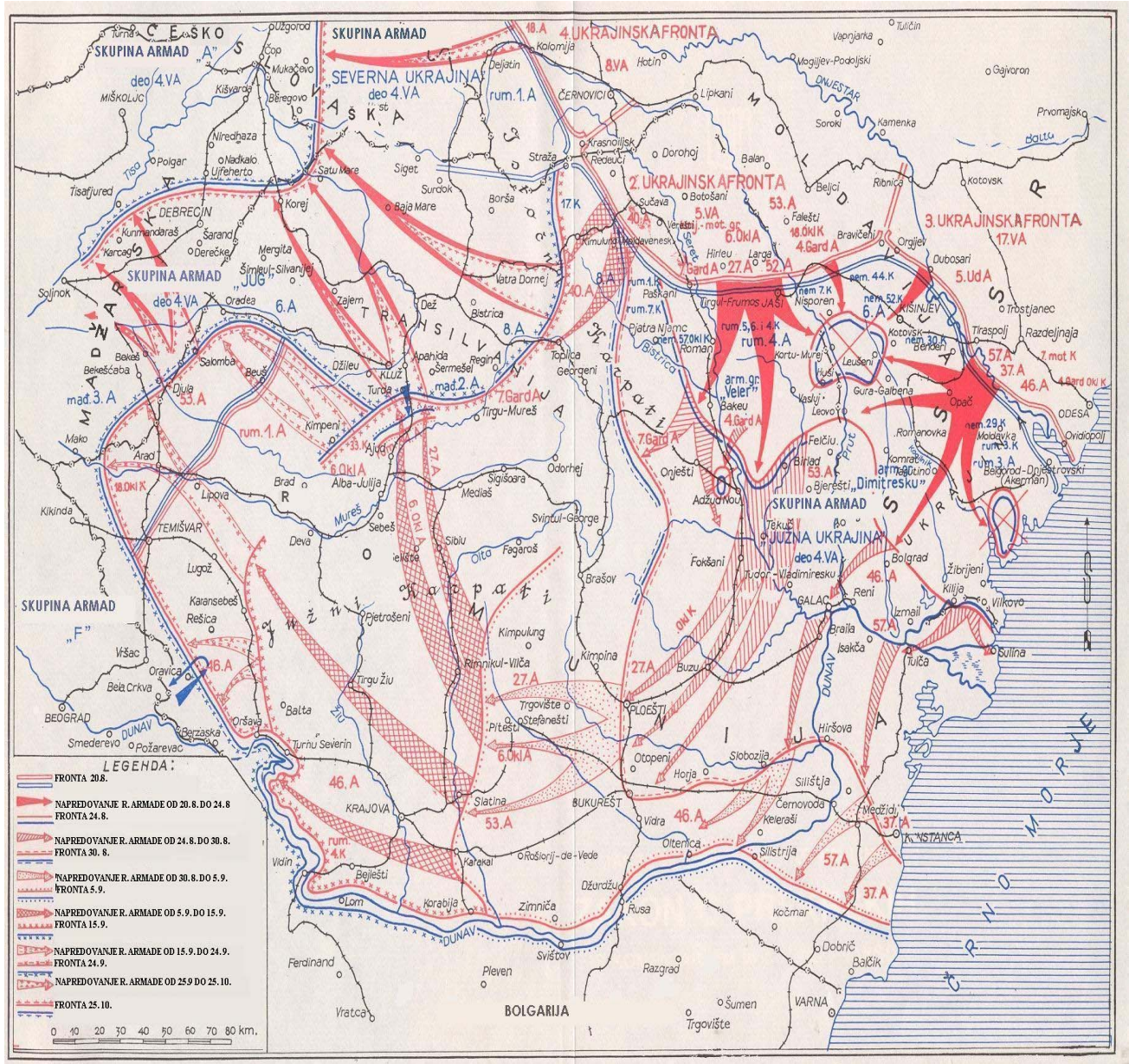
Po besedah generala Friessnerja so bile posledice bojevanja po prvih dveh dneh katastrofalne. Dve romunski diviziji (4. gorska in 21. pehotna) armadne skupine Dumitrescu sta bili popolnoma razbiti, prav tako pet romunskih divizij armadne skupine Wöhler. Nemško-romunske enote so bile povsod pregnane na rezervne obrambne položaje, 6. armadi pa je resno grozila nevarnost obkolitve. (Liberation mission..., 1975: 142) Šele naslednji dan, 22. avgusta, je Hitler izdal povelje za umik in dovolil, da armadna skupina Dumitrescu zavzame nove položaje na reki Prut. (Thornwald, 1979: 18) Seveda je bil umik vse prej kot urejen. Organizirana razdružitev v takšnih pogojih ni bila mogoča in nemški umik, ki je potekal pod stalnim sovjetskim obstreljevanjem, je bil izredno težak. Ukazan je bil tudi umik 6. armade, a je zanj prišel prepozno. (Bauer, 1984: 543)

22. avgusta so enote 2. ukrajinske fronte prebile nasprotnikovo obrambo med rekama Seret in Prut in zabile 60 kilometrov globok klin v operativno globino. V tej globini Nemci niso imeli več nikakršnih rezerv ali organiziranih obrambnih položajev in sovjetske oklepne enote so, preganjajoč pred seboj nasprotnika, prodrle do pomembnega križišča pri mestih Vaslui in Husi. Enote 3. ukrajinske fronte so z jugozahoda dokončno zaprle nemške enote v območju Kišineva. Motorizirani korpusi te fronte so presekali zvezo med 6. nemško in 3. romunsko armado. Istega dne je v akcijo stopilo tudi levo krilo 46. armade. Ob podpori artilerije, letalstva in Donavske rečne flote so enote te armade prestopile Dnjester pri izlivu v Črno morje. V dveh dneh je reko prečkalo 8.000 vojakov, ki so zavzeli mesto Akerman in nadaljevali s prodorom ter tako omogočili 46. armadi, da s severa in severozahoda zapre obroč okoli romunske 3. armade in ji s tem onemogoči umik. (Liberation mission..., 1975: 143)

23. avgusta so se nemško-romunske enote umikale pred napredujočimi Sovjeti in se le še na posameznih odsekih organiziralo upirale, vendar brez posebnega uspeha. Medtem so 27. armada, 6. oklepna armada in konjeniško-motorizirana skupina 2. ukrajinske fronte prodirale proti jugu, da bi čim hitreje prodrli v osrednjo Romunijo, 3. ukrajinska fronta pa je dokončno obkolila 3. romunsko armado. Močan odpor so Nemci nudili na desni obali Pruta v območju

mesta Leușeny, kjer so branili koridor širok osem do deset kilometrov, skozi katerega so želeli rešiti 6. armado. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 334)

Zemljevid 5. 2: Iasi-kišinevska operacija in osvoboditev Romunije (20. 8 – 25. 10. 1944)

(prirejeno po: Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 344-345)

5.5 VSTAJA V BUKAREŠTI

23. avgusta 1944 se je v Bukarešti zgodilo to, kar se je pravzaprav pripravljalo že nekaj časa in kar je v svojih poročilih Hitlerju nakazoval tudi poveljnik skupine armad Južna Ukrajina, general Friessner. Ko je spoznal, da so tako notranjepolitične kot tudi zunanjepolitične razmere zrele za vstajo, je dal romunski kralj Michael aretirati diktatorja maršala Antonesca in njegove najbližje sodelavce. Ob 22. uri je radio Bukarešta pozval vse romunske enote, da prenehajo z bojevanjem proti Rdeči armadi. (Thornwald, 1979: 19)

Romunske enote v Bukarešti so v sodelovanju s skupinami oboroženih delavcev zavzele glavne državne zgradbe, blokirale nemške objekte in napadale nemške enote. Upor je v večji meri potekal pod vodstvom Komunistične partije Romunije.⁶ Takoj so ustanovili novo vlado, ki je bila sestavljena večinoma iz komunističnih simpatizerjev in je takoj objavila izstop iz vojne na strani sil osi. Hitler je besno reagiral in 24. avgusta je Luftwaffe bombardirala Bukarešto, novi premier Romunije, general Sanatescu, pa je Tretjemu rajhu napovedal vojno. Prvotno razmerje moči v bojih je bilo precej v nemško korist, saj so imeli ti v mestu in okolici približno 14.000 mož, upali so na pomoč enot, ki so se nahajale v drugih mestih, zanašali pa so se tudi na približno 40.000 mož paravojaških enot, sestavljenih iz romunskih Nemcev. Vstajniki so se temu v začetku zoperstavili le s približno 7.000 možmi in petdesetimi skupinami oboroženim delavcev, vendar je do 29. avgusta njihovo število naraslo že na 39.000. (Liberation mission..., 1975: 146)

Po izstopu Romunije iz vojne je tudi turška vlada prepovedala nemškim vojaškim ladjam prehod skozi Bospor in Dardanele, zaradi česar so bili Nemci prisiljeni potopiti svojo floto v Črnem morju. (Vojna istorija. Udžbenik za vojne akademije, 1980: 265) Do 28. avgusta je bil nemški odpor v Bukarešti in njeni okolici popolnoma zlomljen in enote romunske vojske in prostovoljcev so zajele 5.457 pripadnikov nemških oboroženih sil, od tega 7 generalov in 358 oficirjev. Skoraj istočasno se je začela oborožena vstaja tudi po drugih krajih v Romuniji, še posebej v mestu Ploesti, ki je bilo za Nemce vitalnega pomena, saj je predstavljalo center romunskega naftnega področja. V bojih med 23. in 31. avgustom je romunska vojska zajela

⁶ Kakor v večini držav vzhodnega bloka, se je tudi v Romuniji hitro po osvoboditvi razplamtel boj za oblast med Komunistično partijo na eni in monarhistično usmerjenimi strankami na drugi strani, končal pa se je z zmago delavskega razreda in kmetov. (Geschichte in zwölf Banden, 1981b: 196-197)

od 53.000 do 56.000 nemških vojakov (med njimi 14 generalov, 1.274 častnikov in 4.088 podčastnikov, zaplenili pa so tudi velike količine orožja in ostale vojaške tehnike. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 333 in Lukać, 1987: 686)

Vstaja v Romuniji je prišla kot naročena tudi za enote 2. in 3. ukrajinske fronte, saj so se romunski vojaki v nemških vrstah posledično znašli v dilemi, ali nadaljevati boj ali poslušati svoje politično vodstvo in z bojem prenehati. Vodstvo Sovjetske zveze se je seveda takoj odzvalo. Preklicalo je vojno napoved Romuniji, zagotovilo romunskemu ljudstvu, da nima nikakršnih, ne ozemeljskih in ne političnih interesov do njihove države, in jih povabilo v skupen boj proti nacizmu. (Piekalkiewicz, 1984: 260)

Nemško poveljstvo je medtem od svojih enot zahtevalo umik na najbližje položaje na Karpatih, kar pa je bilo povsem neuresničljivo, saj so 23. in 24. avgusta oklepne enote obeh sovjetskih front prečkale reko Prut, 24. avgusta pa so se enote 18. oklepnega korpusa srečale z oklepnimi enotami 3. ukrajinske fronte, tako da je bil obroč okoli 6. armade sklenjen. V njem se je znašlo pet nemških korpusov, od tega večji del na levem bregu reke Prut. Le majhnemu delu enot se je uspelo izvleči, preden so jih sovjetske enote popolnoma obkolile.

Nemške enote v sestavi 3. romunske armade, ki so jih Sovjetske enote obkolile 23. avgusta, so se neuspešno poskušale prebiti proti zahodu, istočasno pa so enote Donavske rečne flote prodrle v delto Donave ter začele napredovati po reki navzgor. Potem je 3. romunska armada kapitulirala. Ko so njeni poveljniki in vojaki prejeli novice o vstaji v Bukarešti, so položili orožje, mnogi med njimi pa so se pridružili Rdeči armadi in nadaljevali boj na njeni strani. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 334)

Z obkolitvijo 6. nemške armade in kapitulacijo 3. romunske armade se je začela druga faza iasi-kišinevske operacije, in sicer likvidacija obkoljenih enot in nadaljni prodor v Romunijo. Nemške enote, 6. armada na levem in deli 8. armade na desnem bregu Pruta, so se kljub temu, da se je višji poveljniški kader izvlekel iz obroča in da so bile enote v bistvu prepuščene same sebi, odločno upirale. Med 25. in 29. avgustom so na tem območju potekale silovite in krvave borbe. O tem priča tudi dejstvo, da so enote 3. ukrajinske fronte samo 25. avgusta poročale o 30.000 padlih in 20.000 zajetih Nemcih. (Liberation mission..., 1975: 149)

Odpor na levem bregu Pruta je prenehal 27., medtem ko so se enote na desnem bregu te reke držale vse do 29. avgusta. Približno 10.000 vojakom, večinoma pripadnikov artilerijskih in tankovskih enot, se je celo posrečil preboj iz obroča, želeli so doseči Karpate in preko njih Madžarsko, prečkali so reko Siret, vendar so jih v območju mesta Adjud dohiteli štirje sovjetski korpusi, od tega en oklepni, in jih do 4. septembra uničili. Iz obroča pri Iasi-Kišinevu se je uspelo prebiti le še posameznim majhnim skupinam, vendar je bila večina teh nemških vojakov kasneje zajeta ali pa so padli v bojih s pripadniki romunske vojske. (Bauer, 1984: 543)

Poraz skupine armad Južna Ukrajina je bil popoln. 18 divizij je bilo uničenih in niti eni enoti 6. armade se ni uspelo rešiti iz obroča. Zajetih ali padlih je bilo med 210.000 in 260.000 nemških častnikov in vojakov, med njimi 25 generalov, uničenih je bilo več kot 490 tankov, 1.500 topov, 298 letal in 15.000 raznovrstnih vozil. Sovjeti so zajeli 2.000 topov, 340 tankov, približno 18.000 transportnih vozil, 40 letal in ogromne količine raznovrstnega orožja in vojaške tehnike. Nemci so utrpeli tako hude izgube, da so potrebovali skoraj mesec dni, da so vzpostavili novo povezano fronto. (Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: 135)

Operativno strateški položaj se je, po besedah maršala Žukova, ki je bil konec avgusta na posvetu pri maršalu Timošenku, v vsej južni smeri razvijal ugodno. 2. ukrajinska fronta, ki je razbila iasi-kišinevsko skupino in osvobodila velik del Romunije, je prodirala proti zahodu. Nemške enote, ki so se nahajale v Transilvaniji, Karpatih, pa tudi Grčiji, Jugoslaviji in Albaniji, so bile odrezane druga od druge, Črnomorska flota je imela nadzor nad Črnim morjem, v zraku pa so imele oblast sovjetske letalske sile. (Žukov, 1980: 208-209)

Neodvisno od likvidacije obkoljenih nemških enot so druge enote Rdeče armade v treh smereh prodirale naprej v Romunijo. V smeri fokšanskih vrat so prodirale enote 2. ukrajinske fronte z nalogo, da obvladajo z nafto bogata območja okoli mesta Ploesti in prodrejo v Bukarešto. Na desnem krilu fronte sta v smeri vzhodnih Karpatov prodirali 7. in 40. gardna armada ob podpori konjeniško-motorizirane skupine, 46. armada 3. ukrajinske fronte pa je imela nalogo z območja mest Galati in Reni ob obeh bregovih Donave prodirati proti jugu. Vsi poizkusi nemškega vodstva, da zadržijo prodiranje Rdeče armade, so bili neuspešni. Nemško Vrhovno poveljstvo je generalu Friessnerju naročilo, naj organizira obrambo na črti Karpati-Focsani-Galati-reka Donava do ustja. To je bilo povsem nerealno, če vemo, da je leta razpolagal le še s približno sedmimi divizijami. (Liberation mission..., 1975: 150)

Ob podpori letalstva so enote 2. ukrajinske fronte v petih dneh napredovale za 190 do 220 kilometrov in 30. avgusta dosegle Bukarešto. Istega dne zjutraj so enote 5. tankovskega korpusa in 3. padalske divizije ob pomoči 18. romunske pehotne divizije osvojile Ploesti in preprečile Nemcem, da bi požgali in uničili infrastrukturo na tem naftno bogatem območju. Istočasno so sovjetske enote na desnem boku na težavnem zemljišču Vzhodnih Karpatov napredovale za 20 do 70 kilometrov, enote 3. ukrajinske fronte pa so ob obeh bregovih Donave prodrle kar 150 kilometrov globoko in 30. avgusta dosegle linijo Silistra-Hirsova-Konstanca. Donavska rečna flota je prodirala po Donavi, izvajala desante in preprečevala, da bi Nemci premaknili svoje ladje iz Črnega morja v Donavo. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 335)

Po porazu pri Iasiu in Kišinevu je nemško Vrhovno poveljstvo težilo k temu, da v svojih rokah obdrži vsaj Madžarsko, Jugoslavijo in Grčijo. Zato so želeli združiti južno krilo skupine armad Južna Ukrajina s skupino armad F in tako oblikovati obrambni pas vzdolž Vzhodnih in Južnih Karpatov ter ob goratih zahodnih predelih Balkana. Pri organizaciji obrambe so Nemci poleg sil, ki so jim še ostale, lahko računali na okoli 30 madžarskih bataljonov, ki so bili na romunsko-madžarski meji, na osem madžarskih divizij in eno brigado v Transilvaniji, madžarska 1. armada pa se je borila proti 4. ukrajinski fronti v Karpatih. Računali so lahko še na devet madžarskih divizij, ki so bile na Madžarskem. Z obrambnega vidika je bilo za nemško poveljstvo neugodno, da pred 3. ukrajinsko fronto vse do bolgarske meje ni bilo več nobenih nemških sil. Da bi lahko organizirali takšno obrambno črto, so morali Nemci najprej premagati odpor desetih romunskih divizij severno in severozahodno od Južnih Karpatov v mejni coni proti Madžarski.

5. septembra navsezgodaj je šest nemških in madžarskih divizij, podprtih z oklepnimi in letalskimi enotami, iz smeri mesta Cluj v središču Transilvanije napadlo romunsko 4. armado, ki je pravkar zasedla položaje in še ni imela časa organizirati obrambe. Nemci in Madžari so v treh dneh napredovali za približno 50 kilometrov. Istočasno so iz smeri Bele Crkve napadli tudi 1. romunsko armado, jo potisnili nazaj, in prodirali v smeri mest Arad-Temišvar-Resita. V naslednjih dneh so romunske enote organizirale obrambo na linijah Tirgu Mures-Turda in Arad-Temišvar, kjer so nekaj dni zadrževale pritisk nasprotnika in s tem Rdeči armadi olajšale prehod čez Južne Karpate. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 336-337)

V teh razmerah je bilo nujno poenotiti poveljevanje, zato so 6. septembra 1. in 4. romunska armada, 1. korpus zračnega letalstva, pehotna brigada in ena oklepna skupina, to je skupno približno 20 divizij, prešli pod poveljstvo 2. ukrajinske fronte. Romunske enote so štejele približno 138.000 častnikov in vojakov oboroženih z 8.159 polavtomatskimi puškami, 6.500 mitraljezi in puškomitraljezi, 1.809 minometi, 611 topovi in 113 bojnimi letali. (Liberation mission..., 1975: 156) Število pušk ni znano.

Po ukazu sovjetskega vrhovnega poveljstva je 2. ukrajinska fronta 5. septembra napredovala do črte Cimpulung-Pitesti-Caracal-Zimnicea in zabila v nasprotnikovo obrambo 80 do 140 kilometrov globok klin. Prednje enote 6. armade so prišle do Donave, do meje z Jugoslavijo. Na desnem krilu so enote 7. in 40. gardne armade v Karpatih le počasi napredovale, vseeno pa so do 15. septembra prešle to gorovje in dosegle črto Vatra Dornei-Toplita-Tirgu Mures. Enote s centralnega dela fronte so napredovale hitreje in sicer 250 kilometrov v globino. 6. oklepna armada je 7. septembra prešla Južne Karpace in dosegla položaje 4. romunske armade, kjer so potem skupaj pod enotnim sovjetskim poveljstvom delovali proti nasprotniku. Na levem krilu fronte je 53. armada, brez vsakršnega odpora nemške vojske, prečkala Južne Karpace in napredovala kar 220 kilometrov ter dosegla mesto Caransebes.

Kljub temu, da so Nemci utrpeli hud poraz, so vzdolž meje organizirali razmeroma dobro branjen obrambni pas. Skupino armad Južna Ukrajina je 16. septembra, vključujoč tudi madžarske sile, sestavljalo 20 divizij, tri brigade in tri posebne skupine. Pod poveljstvom skupine armad je bil tudi štab 3. oklepnega korpusa, 23. oklepna bojna skupina, 22. SS konjeniška divizija in štab 72. korpusa. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 338) 15. septembra so nemške in madžarske enote zopet močnejše delovale proti desnemu krilu in centralnemu delu fronte, na levem krilu pa so prešle v napad, da bi preprečile Rdeči armadi napredovanje ob Donavi. Sovjetsko Vrhovno poveljstvo je v skladu s tem sprejelo nove direktive in ob tem upoštevalo dejstvo, da je bil del sil 3. ukrajinske fronte, ki je osvobajala Bolgarijo, sproščen in ga je bilo mogoče uporabiti v pomoč 2. ukrajinski fronti. Tako je bilo ukazano, da 2. ukrajinska fronta nadaljuje s prodiranjem v smeri Cluj-Debrecen-Miskolc in napreduje na predvojno romunsko-madžarsko mejo, ter ob reki Tisi navzgor med mestoma Szolnok in Cop in s tem olajša 4. ukrajinski fronti prestop Vzhodnih Karpatov. V zadnji etapi naj 2. ukrajinska fronta prodre na reko Tiso med mestoma Szolnok in Szeged. Na

levem krilu fronte je imela nalogo formirati udarno skupino, ki bi jo sestavljali 46. armada in ena konjeniško–motorizirana skupina.

Na desnem krilu fronte in v območju Cluja so med 16. in 24. septembrom potekali srđiti boji. Na levem krilu je 19. septembra sovjetska 53. armada dosegla poloŹaje romunske 1. armade, 21. septembra sta skupaj zavzeli Arad, tri dni kasneje pa so dosegli romunsko-madŹarsko mejo v območju mesta Mako in severnovzhodno od njega. Po 24. septembru se je nemško-madŹarski odpor še povečal, saj so v boj poslali še 20 divizij, od tega štiri oklepne, eno motorizirano brigado in dve oklepni brigadi. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 339)

Boji za osvoboditev Transilvanije niso bili teŹki teŹki samo zaradi nemških okrepitev, ampak tudi zaradi neugodnega terena. Nemško poveljstvo si je Źelelo še pred zimo zagotoviti čim ugodnejše poloŹaje in zapreti pot v Transilvanijo. V skladu z ukazom, izdanim 30. septembra, so poslali okrepitve iz skupine armad Jug, ki naj bi pomagale drŹati fronto. General Friessner je imel na razpolago 3. madŹarsko armado (general Hesszlenyi), armadno skupino Fretter-Pico in armadno skupino Wöhler (2. madŹarska armada in 8. nemška armada). To je skupaj pomenilo devet korpusov in 26 divizij, od tega 14 madŹarskih. (Bauer, 1984: 545)

Nemška 8. in romunska 2. armada sta drŹali obrambne poloŹaje na črti Reghin-Turda-Oradea-Salonta in se odločno upirali desnemu krilu 2. ukrajinske fronte (7. gardni armadi, 40. in 47. armadi, romunski 4. armadi). Posebno srđit je bil odpor pri mestu Cluj. (Liberation mission..., 1975: 161) V tem trenutku je bilo zelo pomemben nagel prodor posebne udarne skupine 2. ukrajinske fronte v smeri mest Debrecen in Oradea, ki je prisilil 8. nemško in 2. madŹarsko armado v umik iz severne Transilvanije, če nista Źeleli biti obkoljeni. Enote 2. ukrajinske fronte so nadaljevale pregon in 11. oktobra zavzele Cluj, 12. Oradeo, 20. oktobra pa so enote maršala Malinovskega zavzele Debrecen.⁷ V naslednjih nekaj dneh so sovjetske in romunske sile v silovitih tankovskih in pehotnih prodorih osvobajale mesto za mestom. 25. oktobra so enote 40. sovjetske armade in 4. romunske armade zasedle Satu Mare in Catei, ki sta bili nasprotnikovi zadnji oporišči v Romuniji. (Liberation mission..., 1975: 161) Romunija v svojih predvojnih mejah je bila osvobojena. V operacijah v Romuniji je padlo ali bilo ranjenih 286.000 sovjetskih častnikov in vojakov, izgubili so 2.083 topov in minometov,

⁷ Več o tej operaciji je napisano v poglavju o osvobajanju MadŹarske, tako da delo na tem mestu zgolj omenja dogodke, ki so kasneje bolje obdelani.

1.149 tankov in samohodne artilerije ter 528 letal. Romunska vojska je med 23. avgustom in 30. oktobrom izgubila 58.330 častnikov in vojakov. (Liberation mission...,1975: 160-164)

Uspeh Rdeče armade v Romuniji je imel obsežne vojaške in politične posledice. Romunija ni samo izpadla iz vojne, ampak je to nadaljevala na strani Sovjetske zveze. Nemci so izgubili območje, ki je bilo iz energetskega vidika izredno pomembno. Izgube vojakov in tehnike so bile za že tako izčrpano Nemčijo nenadomestljive. Po padcu Romunije sta se tudi do takrat lojalni državi Bolgarija in Madžarska začeli resno spogledovati z zavezniki in iskati izhod iz vojne. Nemške enote so bile prisiljene v popolno defenzivo na romunsko-jugoslovansko in romunsko-madžarsko mejo. Uspeh pa je povzročil še večji razmah že tako ali tako razvitih osvobodilnih gibanj v balkanskih državah.

6. OSVOBODITEV BOLGARIJE

Bolgarija je bila za razliko od Romunije v manj tesni vojaški zvezi z Nemčijo. Njunsko partnerstvo je Bolgariji omogočilo, da zadovolji svoje ozemeljske apetite v Jugoslaviji in Grčiji, ter jo obenem zavezovalo, da se s svojimi oboroženimi silami bori proti narodnoosvobodilnim gibanjem v teh državah. Vladajoči režim je bil zaradi takšne politike vsaj v začetku razmeroma priljubljen, resneje se je vladni politiki upirala le Komunistična partija, ki je skušala organizirati partizansko gibanje in protifašistično fronto. Ustanovili so komiteje, v katerih pa niso bili le pripadniki komunistične fronte, ampak tudi drugih strank in gibanj, kar je bilo pomembno za pridobitev legitimnosti. (Druga svetovna vojna, 1981: 45-46)

Uradno se je Bolgarija nahajala v vojnem stanju z Združenimi državami Amerike in Veliko Britanijo, medtem ko je bila v odnosu do Sovjetske zveze bolj previdna in je pazila, da se ni zapletala v sovražnosti s to državo. Kljub temu pa so bili v vojno proti Sovjetski zvezi do neke mere vseeno vpleteni, saj so Nemci uporabljali njihova pristanišča in oporišča za izvajanje sovražnosti proti Sovjetski zvezi. Po skrivnostni smrti kralja Borisa, ki je umrl 28. 8. 1943, neposredno po obisku pri Hitlerju, je v imenu mladoletnega kralja Simona II. oblast prevzel regentski svet v sestavi princa Cirila, profesorja Fiova in generala Michova. Takoj so se začela pogajanja z Londonom in Washingtonom o premirju. (Bauer, 1984: 543) Kljub prizadevanju Bolgarov in premiera Bagrjanova pa vse ni potekalo po njihovih načrtih. Upali so namreč, da bodo imeli zavezniki posluh za njihove ozemeljske težnje v Jugoslaviji in Grčiji in da jim bodo dovolili do konca vojne ostati nevtralni. Sovjetska zveza, ki je bila o vsem obveščena, je temu odločno nasprotovala. (Druga svetovna vojna, 1981: 45-46)

Bolgarska vlada je očitno vodila dvojno igro in kmalu je to postalo jasno tudi nekaterim političnim opcijam v državi. Predvsem komunisti so začeli javno pozivati ljudstvo k odločni in takojšnji vstaji tako proti Nemcem, kot tudi proti omahljivi vladi. Poleg jasno vidnega razkroja nacifašističnega režima so v prid uporabi govorile tudi nevzdržne gospodarske in ekonomske razmere v državi, saj so jo Nemci izčrpali do onemoglosti. V letu 1944 so znašali izdatki bolgarskega ministrstva za obrambo sedemkratno vsoto tistih iz leta 1939, kar je znašalo 43,8% bruto družbenega proizvoda. Cene nujskih življenjskih potrebščin so narasle za 254% , na črnem trgu pa za tri do deset krat. (Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: 148)

Poletje 1944 je minilo v brezplodnih prizadevanjih bolgarske vlade, da bi v pogajanjih tako z Nemci in zavezniki, kot tudi lastnimi strankami, ki so se zavzemale za oboroženo vstajo, svoji državi zagotovila čim ugodnejši položaj. Kljub navideznemu prizadevanju za doseg nevtralnosti, pa so bolgarske oblasti še vedno aktivno sodelovale z nemškimi okupatorji. 24. avgusta so v Sofiji izvedeli za dogodke v Romuniji in vlada je takoj ukazala umik svojih divizij iz Jugoslavije in Grčije⁸. 26. avgusta 1944 je razglasila popolno nevtralnost. (Nešović, 1983: 137)

Po ukazu bolgarske vlade, da se morajo enote bolgarske vojske umakniti z zasedenih ozemelj zunaj države, je vodstvo NOV Srbije in Makedonije stopilo v stik z bolgarskimi enotami na teh območjih, da bi jih pridobili za skupen boj proti Nemcem. Vse enote razen prilepskega garnizona so to odbile in tako omogočile Nemcem neoviran umik, nekatere enote pa so nemški vojski celo pustile, da jih razoroži in odvzame vso opremo. (Vojna enciklopedija, 1971: 108) Nemci so tako uspeli razorožiti poveljstva divizij in korpusov ter 2.000 vojakov tistih bolgarskih enot, ki so se nahajale v vzhodni Srbiji, poleg tega pa še 8.000 vojakov tistih enot, ki so bile v Makedoniji. (Lukać, 1987: 700)

Kljub razglasitvi nevtralnosti je še 28. avgusta več kot 16.000 nemških vojakov iz Romunije pribežalo v bolgarsko zavetje. Dva dni pred tem je Centralni komite bolgarske delavske stranke vsem svojim komitejem naročil, naj začnejo s pripravami na oborožen upor. V začetku septembra je štela Osvobodilna vojska pod vodstvom komunistov približno 30.000 borcev, ki so bili razporejeni v eno divizijo, devet samostojnih brigad, 37 oddelkov, nekaj bataljonov in veliko bojnih skupin. (Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: 148)

Poglabljanje krize v državi je vodilo do padca stare in do osnovanja nove vlade pod vodstvom Koste Muravieva, kar pa razmer v državi ni dosti spremenilo. Politično vodstvo je še naprej vstrajalo pri nevtralnosti, pozivalo Nemce k zapustitvi države in upalo, da se bo lahko izvleklo brez vojne in brez posredovanja sovjetskih sil na svojem ozemlju. Končno je bilo Moskvi dovolj, zato je 5. septembra ob 19. uri po moskovskem času Sovjetska zveza napovedala vojno Bolgariji. Muraviev je takoj reagiral in zaprosil za premirje. 8. septembra je Bolgarija napovedala vojno Nemčiji. (Nešović, 1983: 145)

⁸ V začetku leta 1944 je bilo v Jugoslaviji približno 120.000, v Grčiji pa 50.000 bolgarskih vojakov. V Trakiji si imeli Bolgari dve diviziji, v egejskem delu Makedonije eno, v vardarski Makedoniji tri in na severu Srbije, blizu Beograda, pet divizij. (Lukać, 1987: 688)

Zunanji minister Sovjetske zveze Vjačeslav Molotov je kot razlog za vojno napoved Bolgariji navedel, da je bila Sovjetska zveza v preteklosti dovolj potrpežljiva in da je razumela, da majhna država, kot je Bolgarija, ne more napovedati vojne Nemčiji, vendar so se razmere spremenile. Očitno je, da Nemčijo čaka poraz, Bolgarija pa ji vseeno ne želi napovedati vojne, kar je po besedah Molotova dovolj velik razlog za vojno napoved Sovjetske zveze Bolgariji. (Nešović, 1983: 152-153) Velika Britanija in Združene države Amerike sta vzroke za vojno napoved seveda iskali drugje. Najprej sta menili, da je Sovjetska zveza napovedala vojno Bolgariji zato, da bi imela pri mirovnih pogajanjih enak položaj kot obe državi zaveznici, kasneje pa sta glavni razlog začeli iskati drugje. Vojna napoved je namreč omogočila sovjetskim enotam vstop na bolgarsko ozemlje, s čimer so pomagali vzpostaviti in utrditi komunistično oblast, ki je takoj odstavila prejšnje omahljivo državno vodstvo in za dolga leta prevzela oblast, seveda pod strogim sovjetskim nadzorom. (Miller, 1975: 212-213) Že v letih 1944-1945 so se na Stalinovo pobudo začele pojavljati ideje o združitvi Jugoslavije in Bolgarije v nekakšno Balkansko federacijo. Tovrstni pogovori so se nadaljevali tudi po koncu vojne, obe državi pa sta imeli v mislih tudi možnost, da bi se jugoslovansko-bolgarska federacija kasneje lahko razširila tudi na ostale države socialističnega bloka. Komunistična partija Sovjetske zveze teh poskusov ustvarjanja nekakšne Balkanske federacije najprej ni odobraval, v njih je namreč videla nevarnost za svoj vodilni položaj v socialističnem svetu. Kasneje, ko je prišlo do prvih znakov razkola med Komunistično partijo Jugoslavije na eni in Komunistično partijo Sovjetske zveze in posledično komunističnimi partijami ostalih držav na drugi strani, pa se je Sovjetska zveza začela aktivno zavzemati za tovrstno federacijo, saj je upala, da bi na takšen način lažje nadzorovala in usmerjala neposlušne jugoslovanske komuniste. (Petranović, 1988: 191, 202)

Nezadovoljni tudi z novo vlado so 9. septembra 1944, seveda ob zavedanju, da Rdeča armada ni več daleč, partizani in prebegle bolgarske enote pod vodstvom Centralnega komiteja komunistične partije in Glavnega štaba osvobodilne armade izvedli državni udar. Zasedli so glavne strateške točke v Sofiji, aretirali člane vlade in kljub temu, da so se deli bolgarske vojske ponekod še upirali in izkazovali lojalnost stari vladi, prevzeli nadzor. Oblast je prevzela Otečestvena (domovinska) fronta, ki so jo sestavljali predstavnik Bolgarske delavske stranke, predstavnik Bolgarske kmečke zveze, predstavnik Ljudske zveze »Sveno«, predstavnik Bolgarske socialdemokratske delavske stranke in dva politično neopredeljena predstavnika. Predsednik vlade je postal Kimon Georgiev, predstavnik Ljudske zveze

»Sweno«. (Miller, 1975: 213-216; Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: 162) Otečestvena fronta predstavlja tako imenovani sistem ljudskih demokracij.⁹

Medtem so 6. septembra 1944 enote 3. ukrajinske fronte napredovale do romunsko-bolgarske meje. Na desnem krilu se je nahajala 46. armada, v centru je bila 57. na levem krilu pa 37. armada. V sestavi teh sil sta bila še dva motorizirana korpusa in 17. armada zračnega letalstva, skupaj 258.000 mož, 6.305 topov in minometov vseh kalibrov, 470 tankov in samohodne artilerije ter 726 bojnih letal. Tudi Črnomoška flota in Donavska vojna flota sta bili v operativnem pogledu podrejeni poveljstvu te fronte. (Liberation mission..., 1975: 172)

Kljub ugodnemu razvoju dogodkov v Bolgariji pa sovjetsko vodstvo vseeno ni smelo povsem izločiti možnosti, da bi se posamezne enote bolgarske vojske vseeno lahko z orožjem zoperstavile Rdeči armadi. Bolgarska vojska je takrat štela okoli 500.000 mož, razporejenih v 22 divizijah in sedmih brigadah¹⁰. Poleg tega so imeli na območju Jugoslavije in Grčije še devet pehotnih divizij in dve konjeniški brigadi. Nekatere izmed teh enot so med vračanjem v Bolgarijo napadle in razorožile nemške enote. V Bolgariji se je konec avgusta 1944 nahajalo še približno 30.000 vojakov z raznovrstno oborožitvijo. To so bile razne formacije SS, pehotne in mornariške enote, pripadniki različnih posebnih enot in veliko varnostnega osebja. Nadzorovali so letališča, mostove in prometna vozlišča. (Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: 153) Bolgarska vojska je imela približno 5.000 topov in minometov različnih kalibrov, 135 tankov, 556 letal in 80 bojnih ladij. (Liberation mission..., 1975: 173) Glavnina bolgarskih oboroženih sil je bila koncentrirana v centralnem in zahodnem delu države, medtem ko sta se pred 3. ukrajinsko fronto na prvi črti med mestoma Ruse in Dobrič nahajali dve obmejni brigadi in dve diviziji, na drugi obrambni črti pa še dve diviziji. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 342)

⁹ Ljudska demokracija je politična ureditev, ki je bila po 2. svetovni vojni vzpostavljena v nekaterih socialističnih državah. Politično vodstvo je bilo na videz ločeno od izvršilne in zakonodajne oblasti, oblast pa naj bi kot predstavnik ljudstva imela demokratično izvoljena vlada. Ljudstvo naj bi imelo nadzor nad delom ljudskih predstavnikov in predstavništev. Zagotovila naj bi interese ljudskih množic ob neposredni udeležbi in odločanju ljudi v političnem življenju. (Zgodovina Slovencev, 1979: 571; Leksikon Cankarjeve založbe, 1994: 586) Ljudsko demokracijo so komunistične stranke izkoristile kot krinko, ki so jo odvrgle takoj, ko so držale vse vzvode oblasti v svojih rokah.

¹⁰ Maršal Žukov piše, da je bolgarska vojska štela takrat 450.000 mož razdeljenih v pet armad in dva korpusa. Imeli so 410 letal, mornarica pa nad 80 vojnih in pomožnih ladij. (Žukov, 1980: 207) Podatki so torej precej podobni.

V skladu s pripravljenim načrtom 3. ukrajinske fronte je njena 46. armada pripravila ofenzivo v splošni smeri proti Eseköj-Kubratu, 57. armada proti Kočmaru-Šumenu, 37. armada pa iz Dobrič-Provadija. 7. in 4. gardni motorizirani korpus, ki sta operirala v smeri Karnobat-Burgas, naj bi dosegla oporišča že drugi dan operacije. (Žukov, 1980: 208) Črnomska flota je dobila nalogo, da s pomorskimi in letalskimi desanti zavzame Varno in Burgas. Pri načrtovanju operacij so upoštevali tudi revolucionarne razmere, v katerih se je nahajala Bolgarija v začetku septembra, in zato je bila tudi sama operacija načrtovana precej preprosto. (Liberation mission..., 1975: 174)

8. septembra ob 11. uri so predhodnice enot 3. ukrajinske fronte prestopile romunsko-bolgarsko mejo, eno uro in pol kasneje pa so jim sledile še glavne sile. Do večera so prodrli 65 do 70 kilometrov v globino, ne da bi kjerkoli naleteli na odpor bolgarske ali morda nemške vojske. Še istega dne sta 4. gardni motorizirani korpus in 5. samostojna motorizirana brigada vstopili v Varno, medtem ko so zračnodesantne enote zavzele letališče in pristanišče v mestu. Naslednji dan se je prodor v državo nadaljeval, in sicer spet brez enega samega izstreljenega strela. Motorizirane enote so prevozile 100 do 120 kilometrov, glavne sile pa okoli 45 kilometrov. Sprednji deli armad so prodrli na črto Malki Lom-Šumen-južno od Provadije in Varne. 7. motorizirani korpus je napredoval v območje Šumena, 4. gardni motorizirani korpus pa je prodril v Burgas in Ajtos. Čez dan je Črnomska flota izvršila desant v Burgasu, kjer je izkrcala 400 vojakov. Medtem ko so nemški mornarji svoje ladje in podmornice večinoma potopili, da ne bi prišle v roke ruske vojske, so se bolgarski vojaki mirno predali in svojih plovil niso potapljali. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 342) Tega dne je postalo popolnoma jasno, da se bolgarska vojska ne bo zoperstavljala Rdeči armadi. Pridružili so se ljudstvu in skupaj z njimi pozdravljali prihod Sovjetov. Tudi zaradi tega je sovjetsko vodstvo sklenilo, da bolgarskih vojakov ni potrebno razoroževati. (Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: 155)

Enote 3. ukrajinske fronte so med svojim napredovanjem skozi Bolgarijo poskušale preprečiti umik nemškim enotam, ki so se še nahajale na tem ozemlju. Teh je bilo malo, saj je razen 3.750 vojakov in oficirjev, ki so bili že zajeti, prejšnja bolgarska profašistična vlada ostalim enotam omogočila neoviran umik z ozemlja te države. Oborožena vstaja, ki so jo bolgarski revolucionarji izvedli 9. septembra, je na oblast pripeljala novo vlado, ki je Sovjetsko zvezo takoj zaprosila za premirje. Vrhovno poveljstvo Rdeče armade je zato še istega dne ukazalo do 22. ure prekiniti z vsemi bojnimi aktivnostmi. (Liberation mission..., 1975: 176-177)

Izstop Bolgarije iz nacifašistične koalicije in njeno nadaljevanje vojne na strani zaveznikov je povzročilo, da so Nemci začeli s sovražnostmi proti tej državi. Pričeli so kopičiti svoje enote ob bolgarsko-jugoslovanski meji. Predvsem severozahodna območja Bolgarije, še posebej okoli Sofije, so bila v neposredni nevarnosti, saj so bila precej lahka tarča za kopenske in letalske napade. Izključena pa ni bila niti možnost turškega vpada iz Trakije. Sovjetske enote so bile 300 kilometrov od Sofije in 360 do 400 kilometrov pred bolgarsko-jugoslovansko mejo. V teh razmerah je bila novoustanovljena bolgarska vlada v velikih skrbah. (Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: 156) Zaradi naštetega in zaradi dejstva, da so bili Nemci pripravljeni storiti vse, da zavarujejo komunikacijo Solun-Niš-Beograd, ki je bila nujna za umik enot iz Grčije, je bolgarsko politično in vojaško vodstvo sklenilo, da svoje enote v operativnem smislu postavi pod poveljstvo 3. ukrajinske fronte. Sovjetsko Vrhovno poveljstvo je v duhu tega dogovora med 13. in 14. septembrom premaknilo 37. pehotni korpus 57. armade na območje Sofije. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 344)

15. septembra sta v bolgarsko prestolnico vkorakali še 5. gardna motorizirana brigada in 53. motorizirani polk. 18. septembra so bili za zaščito mesta določeni 34. pehotni korpus, 5. gardna motorizirana brigada, 53. motoristični polk, 4. gardni mehanizirani korpus, 9. protitankovska in 96. tankovska brigada, 61. polk raketometalcev in 384. protiletalski polk. Na letališčih okoli Sofije je bilo razporejenih 191 bojnih letal in bombnikov. (Liberation mission..., 1975: 179-180)

20 septembra je Vrhovno poveljstvo sovjetske vojske izdalo novo direktivo o prerazporeditvi sil v Bolgariji. 57. armada, sestavljena iz dveh pehotnih korpusov, (šest pehotnih divizij) je dobila nalogo, koncentrirati svoje sile v severozahodnem delu Bolgarije na liniji Brusartsi-Mezdra-Vraca, da bi lahko sodelovala z Narodno osvobodilno vojsko Jugoslavije. 37. armada (devet pehotnih divizij), ki je dobila nalogo zavzeti položaje na liniji Kazanlik-Stara Zagora-Nova Zagora-Jambol-Burgas, in 4. gardni motorizirani korpus, ki je moral zavzeti položaje v območju mesta Jambol, sta bila določena za zaščito levega boka 3. ukrajinske fronte pred morebitnimi napadi Turčije. Bolgarska vojska v sestavi 1., 2. in 4. armade (13 divizij) je dobila nalogo razviti se vzdolž bolgarsko-jugoslovanske meje do meje z Grčijo in koncentrirati svoje glavne sile v smeri Niš-Sofija. V območju Sofije so oblikovali Sofijsko operativno skupino, ki je bila sestavljena iz 34. pehotnega korpusa in 5. samostojne motorizirane brigade. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 344; Liberation mission..., 1975: 182)

Takoj po prejemu direktive se je začela predvidena prerazporeditev sil, tako da so enote sovjetskega 68. pehotnega korpusa 27. septembra stopile v stik z nemškimi enotami zahodno od mesta Vidin, te pa so se pod pritiskom Rdeče armade umaknile. Do večera naslednjega dne so enote 68. pehotnega korpusa še napredovale, glavnina 64. korpusa pa je prispela v mesto Vraca. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 344) Bolgarska 2. konjeniška brigada in nekatere enote 2. pehotne divizije so zasedali položaje in se upirali nemškemu napadom v območju Strumica-Muratino. 28. septembra 1944 so sovjetske in bolgarske enote dosegle jugoslovansko-bolgarsko mejo. 57. armada je mejo dosegla med Negotinom in Belogradčikom, bolgarske 1., 2. in 4. armada pa so dosegle mejo južno od Belogradčika (Liberation mission..., 1975: 182)

Padec Bolgarije je nemško vojsko postavil v še težji položaj. Čeprav so bile izgube vojakov in opreme zanemarljive v primerjavi z izgubami v Romuniji (če ne štejemo dejstva, da so izgubili možnost razpolaganja z bolgarsko vojsko), se je njihov strateški položaj zelo poslabšal. Bolj kot izguba Črnega morja, je Nemce skrbelo dejstvo, da sta bili skupini armad F in E praktično odrezani od ostalih nemških sil na sovjetsko-nemški fronti in izpostavljeni udarom Rdeče armade. Problem je predstavljala tudi grožnja pomembni komunikaciji Niš-Skopje, ki je predstavljala možnost umika za nemške enote iz Grčije.

Poleg ozemeljske, sta Nemce prizadeli tudi gospodarska in ekonomska izguba, saj sta Romunija in Bolgarija zavzemali posebno mesto med državami na strani sil osi. Nemško gospodarstvo sta oskrbovali z nafto, boksitom in drugimi rudami ter strateškimi surovinami. Samo v obdobju od leta 1939 do 22. avgusta 1944 je Nemčija iz Romunije izvozila 13,3 milijona ton naftnih derivatov, 1,4 milijona ton žita, in več kot 75.000 ton mesa ter drugih surovin. (Beogradska operacija, 1989: 83)

Z osvoboditvijo Bolgarije in Romunije so nastopile ugodne razmere za uničenje nemških sil na območjih Jugoslavije, Grčije in Albanije. Takšne razmere so bile tudi posledica dejstva, da so v teh državah, še posebej v Jugoslaviji, obstajala močna odporniška gibanja, v glavnem pod vodstvom simpatizerjev Komunistične partije. To je Sovjetska zveza s pridom izkoristila že v Romuniji in Bolgariji, kjer je ob pomoči le-teh vzpostavila komunistični režim in si s to potezo že pričela pridobivati vpliv na komaj osvobojene države.

7. OSVOBODITEV JUGOSLAVIJE

7.1 VOJAŠKO-POLITIČNE RAZMERE V JUGOSLAVIJI

V tem časovnem obdobju so nemške sile v Jugoslaviji, Albaniji in Grčiji še zasedale ključne položaje. Poveljnik je bil feldmaršal von Weichs, operiral pa je s skupinama armad E in F. Skupina armad E, ki je štela približno 350.000 vojakov, je delovala v Grčiji in je v tem času zaradi nevarnosti, da ji bo odrezan umik, že začela s premikom iz te države. V Jugoslaviji je delovala skupina armad F sestavljena iz 2. oklepne armade, Bojne skupine Srbija, 14 popolnih in osem nepopolnih nemških divizij. Poleg tega so imeli večje število samostojnih bataljonov, skupaj okoli 270.000 mož. Razpolagali so tudi z okoli 200 letali. V Vojvodini je bilo nastanjenih pet madžarskih divizij in več manjših enot, vse skupaj okoli 30.000 mož. Poleg tega so Nemci imeli pomoč domačih kolaborantov (nedičevci, četniki, ustaši, domobranci, Srbski prostovoljni korpus...), ki jih je bilo približno 270.000. Nemške enote so zasedale večino večjih mest in industrijskih centrov, nadzorovale so večino strateških točk, železniških in cestnih križišč ter vodnih poti. (Liberation mission..., 1975: 190; Brajović, 1983: 23-24)

Za nemško vojsko je bilo ključnega pomena obdržati Srbijo in omogočiti umik skupini armad E, zato je vrhovni poveljnik nemških sil za jugovzhod konec avgusta ukazal formiranje armadne skupine Felber, v katero so bile poleg vseh nemških in kolaborantskih enot na območju Srbije, razporejene tudi 92. motorizirana brigada, 117. in 118. lovska divizija (slednja iz 2. oklepne armade), polk Rodos ter polkovne bojne skupine 181. in 297. divizije moči dveh bataljonov in enega artilerijskega divizionu.

Za okrepitev fronte na jugu Srbije so bile poleg enot bojne skupine Fischer, ki je delovala na tem območju, tja premeščene še 1. gorska divizija, 1. in 2. polk Brandenburg in 7. SS divizija Prinz Eugen (od začetka oktobra). Za obrambo jugozahodnega dela fronte je bila do konca septembra predvidena 7. SS divizija Prinz Eugen, kasneje pa 117. lovska divizija, polkovne bojne skupine iz 181. in 297. divizije, nemške policijske sile (na tem območju so se nahajale že prej), ter vse kolaborantske formacije. Na območju Beograda sta bila 92. motorizirana brigada in polk Rodos. (Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, 1958: 296) S temi silami je moral poveljnik armadne skupine Felber organizirati dva obrambna pasova. Prvega je organiziral v dolini reke Timok med Nišavo in Donavo, le-ta naj bi zadržal sile Rdeče

armade, ki so se nahajale na jugoslovansko-bolgarski in jugoslovansko-romunski meji, ter drugega na liniji Cer-srednji tok Kolubare-Topola-Kragujevac-spodnji tok Zahodne Morave, slednji naj bi zadržal sile NOVJ, ki so prodrle v zahodno Srbijo in Šumadijo. (Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, 1958: 296) Poleg tega so enote 11. letalske in 22. pehotne divizije dobile nalogo organizirati obrambni pas na liniji spodnji tok Strume-Novo selo-Berovo-Carevo selo-Kriva Palanka-Bujanovac in tako zavarovati komunikacije, ki vodijo iz Grčije preko Makedonije na sever. Poskus 11. letalske divizije, da z udarom od Kumanova proti severu odbije enote 13. korpusa NOVJ in da obvlada komunikacije v dolini Južne Morave, se je izkazal kot neuspešen, tako da so komunikacije v dolini reke Ibre ostale edina vez med nemškimi silami v Grčiji in Makedoniji s silami v Srbiji. (Beogradska operacija, 1989: 103-104).

Vojaško-politične razmere v Jugoslaviji so se v sredini leta 1944 za narodnoosvobodilno gibanje razvijale zelo ugodno. Zmage, dosežene na bojiščih po celi Jugoslaviji, so imele odločilni vpliv na naraščajočo moč te države, tako v vojaškem kot tudi v političnem smislu. Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije, ki je do sredine leta 1944 osvobodila že precejšen del ozemlja Jugoslavije, je takrat sestavljalo 39 divizij. Razporejene so bile v 12 korpusov ali pa so bile pod neposrednim poveljstvom Vrhovnega štaba Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, poleg tega pa jo je sestavljalo še večje število samostojnih brigad in odredov, kar je pomenilo vse skupaj okoli 350.000 borcev.¹¹ (Beogradska operacija, 1989: 93).

Na vseh območjih Jugoslavije so delovale partizanske enote: V Makedoniji pet brigad, v ožji Srbiji pet divizij in ena brigada, v Vojvodini dve brigadi in štirje samostojni bataljoni, v Črni Gori, Hercegovini in Sandžaku en korpus, v Bosni trije korpusi, na Hrvaškem pet korpusov, v Sloveniji dva korpusa, ena samostojna divizija in dve brigadi, v Istri dve brigadi, en korpus pa je bil v premiku iz zahodne Bosne proti Sandžaku. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 417)

¹¹ Ponekod lahko zasledimo tudi drugačne, precej višje podatke o številčnem stanju NOVJ, govora je o 15 korpusih (50 divizij), dveh operativnih skupinah (vsaka z dvema brigadama), 16 samostojnih brigadah in 130 enotah različnih velikosti, kar naj bi pomenilo okoli 500.000 borcev. (Geschichte in Zwölf Bänden, 1981a: 212) Po pregledu literature sem ugotovil, da so v večini le-te navedeni podatki, ki potrjujejo nižje številke, ki so navedene zgoraj v delu.

Vrhovni štab NOVJ je v začetku septembra 1944 sklenil v Srbijo napotiti še sedem divizij iz Črne gore in Bosne. S pomočjo teh dodatnih enot je Vrhovni štab želel doseči sledeče cilje: razbitje in uničenje četnikov ter ostalih kolaborantskih enot v Srbiji, mobilizacijo novih sil v vzhodnem delu Jugoslavije in vzpostavitev stika z Rdečo armado. Predvsem sodelovanje z Rdečo armado pri osvobajanju vzhodnega dela Jugoslavije je bilo za Vrhovni štab zelo pomembno, saj bi imelo poleg vojaškega tudi zelo velik političen pomen. (Strugar, 1969: 254) Z napotitvijo dodatnih enot v Srbijo se je sicer znatno izboljšalo razmerje sil med partizani in Nemci, vendar do dokončnega izгона nasprotnika iz Srbije še ni prišlo. Za dosego tega cilja bi bilo treba izvesti odločno in velikopotezno operacijo v smeri Beograda, česar pa partizanske enote na tistem območju same niso bile sposobne izvesti, saj jim je primanjkovalo težkega orožja in oklepne oborožitve. (Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: 214)

Zaradi tega je Vrhovni štab NOVJ sklenil, da za pomoč pri osvobajanju Srbije zaprosi za pomoč Rdečo armado. Vrhovni poveljnik NOVJ, Josip Broz Tito, je 19. septembra z letalom odletel z Visa v Moskvo, kjer je s sovjetsko vlado sklenil sporazum o skupnih akcijah narodnoosvobodilne vojske in Rdeče armade v vzhodnem delu Srbije in v smeri proti Beogradu. Sovjetska vlada je 28. septembra sporočila, da bodo njene čete takoj po izpolnitvi svojih operativnih nalog zapustile Jugoslavijo. Dogovorili so se tudi, da bo sovjetska vlada partizanom izročila oborožitev in opremo za dvanajst pehotnih in dve letalski diviziji. Podoben sporazum o sodelovanju obeh vojsk, kot ga je podpisal s sovjetsko vlado, je Tito sklenil tudi z bolgarsko Otečestveno fronto. 5. oktobra 1944 se je v Kraiovi sestal z delegacijo bolgarske vlade in z njo podpisal sporazum o sodelovanju bolgarske in jugoslovanske vojske v operacijah proti nemškim silam v Jugoslaviji. Otečestvena fronta je v tem sporazumu videla možnost, da se odkupi za nasilje, ki ga je v Jugoslaviji prej izvajala njena vojska. (Strugar, 1980: 221; Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, 1958: 297)

Tudi v sovjetskem interesu je bilo, da skupaj z jugoslovanskimi partizani čim hitreje osvobodijo Srbijo in Beograd, saj je bilo upravičeno pričakovati, da se bodo Nemci poskušali povezati z ostalimi enotami na sovjetsko-nemški fronti, vzpostaviti južno krilo fronte in zadržati napredovanje sovjetskih enot v globino Jugoslavije in Madžarske. Nemško poveljstvo je pri tem računalo na pomoč madžarske vojske, predvsem pa na združene enote skupin armad E in F. Zaradi tega je bilo čimhitrejše zavzetje Srbije pomembno. S tem bi namreč preprečili umik enotam skupine armad E iz Grčije in njihovo združitev z enotami v

Jugoslaviji ter posredno omogočili uspešne operacije v budimpeški in dunajski smeri. Za doseg tega cilja je bilo nujno obvladovanje glavnih komunikacij v Srbiji in Beogradu. Poleg tega je napredovanje 3. ukrajinske fronte skozi dolino Morave omogočalo sovjetski vojski strateško grupiranje in strateški razvoj z namenom izvajanja nadaljnjih operacij v Avstriji in na Madžarskem. (Beogradska operacija, 1989: 112-113)

20. septembra 1944 je poveljnik 3. ukrajinske fronte maršal Tolbuhin ukazal 57. armadi, sestavljeni iz dveh korpusov (šestih divizij), naj zavzame položaje južno od Donave ob bolgarsko-jugoslovanski meji in naj bo pripravljena za morebitne operacije. Medtem so se tudi ostale enote 3. ukrajinske fronte bližale meji, še prej pa so se ustrezno popolnile, saj so do začetka oktobra kot okrepitev dobile 800 topov in minometov, 1.300 mitraljezov, 20.000 pušk in polavtomatskih pušk ter 546 tankov in samovozne artilerije. Enote so bile tako ob začetku operacij dobro založene tako s strelivom kot tudi z orožjem. (Liberation mission..., 1975: 194)

Za operacije v Jugoslaviji je sovjetsko Vrhovno poveljstvo določilo enote 3. ukrajinske fronte, in sicer 57. armado, (sestavljali so jo 64., 68. in 75. strelski korpus) 4. gardni mehanizirani bataljon, 236. strelsko divizijo, 5. samostojno gardno motorizirano strelsko brigado, 1. gardni utrjeni rajon (enota je dobila ime v spomin na minule boje), 17. letalsko armado in donavsko vojno flotiljo. S temi četami je čez romunsko mejo proti Beogradu sodeloval 10. gardni strelski korpus 46. armade 2. ukrajinske fronte, pomagal pa mu je del 5. letalske armade. (Strugar, 1980: 222) Skupaj je to pomenilo 19 pehotnih divizij, mehanizirani korpus, 13 letalskih divizij, tri jurišne artilerijske divizije, pet divizij protiletalske artilerije in okoli 50 minometnih in ostalih skupin, to je približno 190.000 mož. Enote NOVJ so sodelovale s štirimi korpusi oziroma 17 divizijami. Bolgarske 1., 2. in 3. armada (sodelovale so v operacijah v vzhodnem delu Srbije in pri osvobajanju Niša) so štejele 13 divizij, bile pa so pod operativnim poveljstvom 3. ukrajinske fronte. (Liberation mission..., 1975: 194)

7. 2 BEOGRAJSKA OPERACIJA

Cilji te operacije so bili:

- s skupnim udejstvovanjem sovjetskih, jugoslovanskih in bolgarskih sil v smeri Beograda ter jugoslovanskih in bolgarskih enot v smeri Niša in Skopja uničiti Bojno skupino Srbija in osvoboditi to območje vključno z naštetimi mesti;
- zasesti ključne komunikacije in cestna ter železniška križišča in tako onemogočiti umik nemških sil z juga Balkana proti severu;
- vzpostaviti skupno fronto sovjetskih enot in enot NOVJ ter ustvariti pogoje za uspešne operacije 3. ukrajinske fronte proti Budimpešti.

Najprej je bilo treba zlomiti nemški odpor na jugoslovansko-bolgarski meji, v zahodni Srbiji in v osrednjem delu Šumadije. Potem bi se ofenziva razvila v dveh smereh, in sicer v smeri Beograda, z namenom uničiti glavnino sil bojne skupine Srbija in osvoboditi mesto ter vzhodni del Srbije, ter v smeri Niša in Skopja, z namenom vezati nase nasprotnikove sile ter tako olajšati delovanje na glavni smeri ter ščititi bok v primeru napadov s strani umikajoče se skupine armad E pod poveljstvom generala Alexandra Löhra. (Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: 215)

Sovjetske, jugoslovanske in bolgarske enote, sodelujoče v beograjski operaciji, so skupaj štejele 660.000 vojakov, imele so 4.477 topov in minometov, 421 tankov in 1.250 letal. Nasproti jim je stalo približno 150.000 nemških vojakov in častnikov, 2.130 topov in minometov, 125 tankov in 352 letal. Če pogledamo razmerje med obema silama, je jasno vidno, da so bili Nemci v zelo podrejenem položaju. Združene sovjetske, jugoslovanske in bolgarske enote so imele očitno premoč, saj so jih prekašale 4,4:1 v vojakih, 2,1:1 v artileriji, 3,4:1 v tankih in 3,6:1 v letalih.

Nemci so želeli čimbolj onemogočiti in ovirati grupiranje sovjetskih enot, zato so 25. septembra izvedli močan protinapad proti Turnu-Severinu in s tem ogrozili položaje enot 75. korpusa, ki se je nahajal na mostišču na desnem bregu Donave. Poveljnik 3. ukrajinske fronte se je zato odločil, da ne bo do konca izvršil koncentracije sil, in je 28. septembra 68. korpusu ukazal protinapad, ki naj bi ga izvedel s pomočjo enot 75. korpusa. Naloga je bila uničiti nasprotnikove enote v območju Negotina in napredovati do linije Donji Milanovac-Zaječar. (Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: 217)

7. 2. 1 OSVOBODITEV VZHODNE SRBIJE

Sovjetska 57. armada je stopila na tla Jugoslavije 28. septembra ponoči, 68. in 75. korpus te armade pa sta do večera 30. septembra zavzela Negotin. (glej zemljevid 7.3) Naslednji dan so se boji nadaljevali, oba korpusa sta se trudila prebiti globino nemške obrambe in zavzeti položaje na bližnjih goratih predelih, ki so jih nadzorovali 1. gorska divizija ter 1. in 2. polk Brandenburg. Medtem je 14. korpus (23., 25. in 45. divizija) zavzel poti v zaledju nemških enot od Negotina proti Požarevcu in od Zaječarara proti Petrovcu in s tem razdvojil nemške enote med Zaječarom in Donavo. Da bi jim pomagal, je poveljnik armadne skupine Srbija tem enotam poslal iz Beograda proti Kučevu v pomoč bojno skupino Wittman (92. motorizirani polk in polk Rodos) in 14. polk 7. SS divizije iz Šumadije proti Zaječaru. Pod silovitimi sovjetskimi napadi se je morala nemška 1. gorska divizija vseeno umakniti proti spodnjemu toku Velike Morave. (Strugar, 1980: 222)

Enote sovjetskega 64. korpusa na levem krilu 57. armade so v sodelovanju s 45. divizijo NOVJ, po tem, ko so potisnile nazaj borbeno skupino Fischer, skupino Grott (6 okrepljenih bataljonov iz 1 gorske in 7. SS divizije) in 14. polk 7. SS divizije, 8. oktobra zvečer osvobodile Zaječar, naslednji dan Boljevac in 12. oktobra napredovale na Veliko Moravo zahodno od Paraćina. Del teh enot je 10. oktobra osvobodil Knjaževac, Sokobanjo in Aleksinac in stopil v stik z 2. proletarsko divizijo na levem bregu Južne Morave. Nemškim enotam pri Nišu in tistim, ki so se umikale iz Grčije, je torej resno grozilo, da jim bo umik v smeri Beograda onemogočen. (Marjanović in drugi, 1973: 289; Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 430)

Niš je za nemško vojsko predstavljal pomembno komunikacijsko vozlišče in močno oporišče nemške obrambe, zato je poveljnik armadne skupine Felber, z namenom zavarovati to pomembno območje, tja 7. septembra poslal 7. SS divizijo. Operacija, v kateri so poleg sovjetskih in jugoslovanskih sodelovale tudi bolgarske enote, ki pa so bile pod sovjetskim operativnim poveljstvom, se je začela 8. oktobra. Načrt operacije je predvideval izolacijo nemških sil v območju Varnje-Leskovac-Niš in njihovo dokončno uničenje. 47. divizija je potisnila nemške zaščitne oddelke nazaj in osvobodila Leskovac, 22. in 24. divizija sta s tanki napredovali proti Nišu, bolgarska 2. armada pa je razbila nemško obrambo pri Beli Palanki in prodirala naprej. S tem je bila 7. SS divizija obkoljena z vseh strani in se je začela izmikati, Niš pa so 14. oktobra popoldne zavzele enote 22., 45. in 46. divizije, sovjetskega 1. gardnega

utrjenega rajona in bolgarske 6. divizije. 7. SS divizija je bila med umikom izpostavljena neprestanim napadom. Med Nišem in Prokupljem je bila razbita, vendar se je manjši del te divizije rešil in se pri Kraljevu pridružil korpusni skupini Müller, ki so jo pravkar sestavili iz komaj prispelih delov 22., 104., 181. in 297., divizije. Dobila je nalogo braniti širšo okolico Kraljeva. Sovjetski 64. korpus, ki je pri Jagodini prečkal Veliko Moravo, in 2. proletarska divizija sta zavzela Kruševac. Z osvoboditvijo Niša je bila dokončno presekana pot umika skupine armad E po dolini Južne in Velike Morave proti severu, zaradi česar so se bile enote prisiljene umikati po dolini reke Ibar. Z razbitjem nemških sil na tem področju je bila možnost, da bi se Nemci prebili proti severu in ogrozili zaledje 3. ukrajinske fronte in enot 1. armade NOVJ, ki so se prebijali proti Beogradu, izločena. (Strugar, 1980: 224; Oslobojilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, 1958: 303-109)

7. 2. 2 OSVOBODITEV BANATA IN NAPREDOVANJE NA DONAVO TER TISO

Severno od Donave so enote sovjetske 46. armade v sestavi 2. ukrajinske fronte do 1. oktobra napredovale na jugoslovansko-romunsko mejo. 10. gardni strelski korpus je napredoval v smeri Vršca in Bele Crkve, 31. gardni strelski korpus proti Petrovgradu (Zrenjaninu), 37. strelski korpus pa je napredoval proti Kikindi. Izmed enot NOVJ so na območju Banata delovale 8. vojvodinska brigada, 4 partizanski odredi in samostojni bataljon. To področje so branile sile 4. SS policijske motorizirane brigade, 1. polk Brandenburg in 92. motorizirana brigada, v pomoč pa so jim bile tudi različne policijske in pomožne enote. 1. oktobra so enote 10. gardnega strelskega korpusa v sodelovanju s partizanskimi silami zavzele Belo Crkvo in naslednji dan Vršac. Napredujoč proti zahodu, so enote 10. gardnega strelskega korpusa ob pomoči partizanskih enot 3. oktobra osvobodile Kovin, 6. oktobra pa Pančevo. Glavnina 46. armade, pred katero je bilo približno 25.000 nemških vojakov, je z dvema vojvodinskima brigadama in skupino partizanskih odredov hitro napredovala proti Tisi, osvobodila severni Banat in prešla reko, medtem pa je del 109. strelske divizije iz 10. korpusa z oddelki 12. vojvodinske brigade v noči pred 10. oktobrom prečkal Donavo in postavil mostišče na njenem desnem bregu, približno 10 kilometrov vzhodno od Beograda. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 431-432)

7. 2. 3 BOJI MED PRIBLIŽEVANJEM BEOGRADU

Težišče nemške obrambe je bilo zdaj povsem na območju beograjskega vozlišča. Poveljnik za jugovzhod, general von Weichs, si je zato prizadeval vzpostaviti fronto v dolini Velike in Zahodne Morave, da bi skupini armad E omogočil, da bi se zbrala na območju Kraljeva, Kragujevca in Čačka ter prodirala naprej proti Beogradu. 4. gardni mehanizirani korpus, ki je prodiral iz jugovzhodne smeri, pomagale pa so mu tudi nekatere enote 1. armadne skupine NOVJ, ki so prodirale z juga in jugozahoda, je dobil nalogo preprečiti umikajočim se nemškim enotam dostop do Beograda¹². Kljub vztrajni obrambi se nemške čete niso mogle upirati napadu. Po zavzetju Topole in Mladenovca so sovjetske čete hitro napredovale in so v noči s 13. na 14. oktober zavzele Avalo, kjer so bili najmočnejši položaji v bližini Beograda. Pod pritiskom 36. divizije se je nemška posadka v Obrenovcu še isti dan umaknila čez Savo v Srem, sovjetski 75. korpus in 5. samostojna gardna mehanizirana brigada, ki je prišla z juga po dolini Morave, pa sta zavzeli Požarevac. Tam je ostala v območju Smederevo-Požarevac obkoljena in odrezana od Beograda skupina 20.000 nemških vojakov, ki so nameravali pomagati braniti mesto. (Strugar, 1980: 224; Ristić, 1986: 280)

7. 2. 4 PREBOJ OBRAMBE OKOLI MESTA

Do 14. oktobra so enote 3. ukrajinske fronte in 1. armadne skupine NOVJ prišle do Beograda z juga, vzhoda in jugozahoda, 46. armada 2. ukrajinske fronte pa z severovzhoda. Istočasno pa so sovjetske, jugoslovanske in bolgarske enote presekale komunikacije, preko katerih so se z juga umikali nemški vojaki. Pregnale so jih so v hribovite predele zahodne Srbije in oblikovale čvrsto fronto proti jugu .

Beograjsko operativno cono je branila korpusna skupina, ki je štela okoli 30.000 vojakov. Imela je 400 topov in minometov ter 70 tankov in oklepnih vozil. V obrambo Beograda so bile vključene tudi vse kolaborantske enote na tistem obmoju (nedičevci, Srbski prostovoljni korpus....)

¹² Prvega dne Beograjske operacije naj bi imela 1. Armadna skupina NOVJ 40.186 borcev, vendar je bila njihova oborožitev zelo slaba. Mnogo borcev je bilo povsem brez orožja, nekaj so ga sicer dobili od Rdeče armade, vendar ne dovolj, bili pa so tudi skoraj brez vsakršne težke oborožitve. Vse divizije skupaj so imele le 26 artilerijskih orožij. (Popović, 1976: 23-24)

Naslanjajoč se na relief zemljišča, hidrografske značilnosti in poraščenost ozemlja, so Nemci organizirali dva obrambna pasova.

Zunanji pas je obdajal Beograd v polkrogu 30 kilometrov, s kriloma se je naslanjal na Savo in Donavo, raztezal pa se na liniji Žarkovac-Kneževac-Kijev-Resnik-pod Avalo-Vinča. Ključna točka obrambe je bila Avala, ki je nudila odličen pregled nad obrambo. Notranji obrambni pas je obsegal samo obrobje mesta, prav tako med Savo in Donavo, najbolj utrjena oporišča pa so bila na Čukarici, Banovem brdu, Košutnjaku, Dedinjah, Banjiškem visu in Konjarniku.

Obrambni pas je bil zelo dobro utrjen, miniran in pripravljen tudi na daljše obleganje. (Miljanić, 1987: 264-265)

S 13. na 14. oktober so enote začele z operacijami za preboj zunanjega obrambnega pasu okoli Beograda. Enote 4. gardnega mehaniziranega korpusa in 1. proletarske divizije NOVJ so napadle nasprotnikove položaje na Avali, hitro prebile obrambni pas in uničile nemške enote, ki so ga branile. Naslednje jutro so enote nadaljevale prodor proti obrobju mesta in zavzele Banjiški vis, to je v jugozahodnem delu mesta, kjer je bilo nemško oporišče. S prebojem zunanjega obrambnega pasu so bili ustvarjeni pogoji za dokončno zavzetje mesta. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 438-439)

Za končni napad na mesto so bili izmed enot 3. ukrajinske fronte določeni 4. mehanizirani korpus, 73. gardna in 236. pehotna divizija, tri artilerijske brigade, 13 artilerijskih in minometnih polkov, trije polki samovozne artilerije, protiletalska divizija in trije protiletalski artilerijski polki. Izmed enot 2. ukrajinske fronte sta sodelovali Donavska flota in 109. gardna pehotna divizija 46. armade. Sodelovalo je tudi osem divizij 1. armadne skupine NOVJ. (Liberation mission..., 1975: 202)

Osnovni načrt napada na Beograd je predvideval frontalni udar glavnih sil, ki bi prebil notranji obrambni pas. S hitrim obhodnim manevrom bi z delom sil prodrli v zaledje nasprotnika, zavzeli »savski most« in s kombiniranimi udari glavnih in pomožnih sil zlomili obrambo Nemcev na posamezne izolirane dele in jih drugega za drugim uničili. Za glavni udar so bili določeni 4. gardni mehanizirani korpus, 236. strelska in 73. gardna divizija ter štiri divizije NOVJ, za pomožni udar so bile določene 11., 16., 28. in 36. udarna divizija 12. korpusa NOVJ. Za artilerijsko in letalsko delovanje so bile določene enote 3. ukrajinske fronte.

Napad na mesto se je začel 14. oktobra popoldan, po polurni artilerijski pripravi 300 topov in minometov ter 24 večcevnih raketometov »katjuš«. (Miljanić, 1987: 267-269) V silovitem napadu so ob sovjetskih in jugoslovanskih enotah sodelovali tudi meščani Beograda, ki so pomagali napredujočim vojakom. 15. oktobra zjutraj sta v boj posegli tudi 73. gardna in 236. strelska divizija. Do večera je bil večji del Beograda osvobojen. Nemške enote so nadzorovale le severozahodni del mesta z močnim obrambnim vozlom v okolišu Terazij, Kalemegdan in skupino poslopij, od koder so ščitili železniško postajo in mostove preko Save. Čeprav odsekani, so se Nemci krčevito borili. Upali so tudi na pomoč korpusne grupacije, ki si je prizadevala prebiti se v Beograd, vendar se je morala nazadnje umakniti pred dokončnim uničenjem. Ogorčeni boji so trajali vse do 20. oktobra, ko so sovjetske enote in enote NOVJ končno zavzele vse pomembnejše objekte v mestu in izvedle napad na Kalemegdansko trdnjavo, ki je bila zadnje nemško oporišče v mestu. Nemške enote so se umikale preko Save kakor so vedele in znale, nekatere preko mostu, druge s pomočjo čolnov. Vojaki 13. gardne mehanizirane brigade in 814. ter 211. strelskega polka so hitro zavzeli most in tako preostalim nemškimi vojakom onemogočili zapustiti mesto. (Vojna istorija. Udžbenik za vojne akademije, 1980: 462-466)

V bojih za zavzetje samega Beograda je padlo 2.953 borcev NOVJ in 976 sovjetskih vojakov ter častnikov. Izgube sovjetskih čet, odkar so prestopile jugoslovansko mejo, so znašale približno 8.000 mrtvih sovjetskih vojakov. Največ padlih v bojih za Beograd je imel 4. gardni mehanizirani korpus, ki je izgubil več kot 400 vojakov in častnikov. Izgube Nemcev in njihovih zaveznikov v bojih za mesto pa so znašale približno 15.000 mrtvih in 9.000 ujetih vojakov. (Brajović, 1983: 54; Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: 221-222)

7. 3 PO OSVOBODITVI BEOGRADA

Med beograjsko operacijo so v južnem delu Srbije boji potekali z nezmanjšano močjo. Na levem krilu 57. armade sta 68. in 64. pehotni korpus nezadržano napredovala in 21. oktobra dosegla linijo Arandelovac-Kragujevac-Kraljevo-Kruševac, razbila nemške enote na tem območju, presekala komunikacijo Kraljevo-Sarajevo in pripomogla k uspešnim operacijam glavnine sil 3. ukrajinske fronte. 46. armada je osvobodila Vojvodino, do konca oktobra pa tudi Novi Sad in Subotico, potem pa je prečkala Donavo in prešla na madžarska tla.

Po osvoboditvi Beograda in skoraj celotne Srbije in Vojvodine se je sovjetska vojska, kot je predvideval dogovor, umaknila iz ozemlja Jugoslavije, saj je sovjetsko poveljstvo potrebovalo 3. ukrajinsko fronto v bojih na Madžarskem. Sovjetska 57. armada je tako pričela boje za prehod preko Donave v območju Batine in Apatina. V podporo NOVJ je v državi ostala sovjetska letalska skupina, s skupno 350 letali pod poveljstvom generalmajorja Vitruka. V Jugoslaviji sta ostala tudi 68. pehotni korpus in 1. gardni utrjeni rajon, ki sta kasneje sodelovala v bojih na sremski fronti v okolici Osijeka, 25. decembra 1944 pa je 68. korpus dobil nove ukaze, zato je prečkal Donavo in se napotil na območje Madžarske. (Liberation mission..., 1975: 205-206)

Operacije za osvoboditev Srbije so imele, z beograjsko operacijo kot vrhuncem sodelovanja sovjetskih, jugoslovanskih in tudi bolgarskih enot, velik politični in strateški pomen za nadaljni potek vojne na Balkanu. Armadna skupina Srbija je bila razbita, deloma celo popolnoma uničena. Izguba enot in ozemlja je nemškemu vrhovnemu poveljstvu onemogočila umik skupine armad E po bolj ugodnih komunikacijah po dolini Južne Morave in Morave, namesto tega so se nemške enote morale umikati po goratih predelih Makedonije, Črne Gore in Bosne, kjer so bile nenehno izpostavljene napadom partizanov. Slednji so imeli v osvobojeni Srbiji odlično izhodišče in zaledje za izvajanje nadaljnjih operacij. Prav tako je osvoboditev Srbije ustvarila ugodne pogoje južnemu krilu sovjetske vojske za prodor v smeri Budimpešte in prepustila sovjetskemu poveljstvu na razpolago 3. ukrajinsko fronto, katere prisotnost v Jugoslaviji ni bila več potrebna.

Beograjska operacija je imela tudi velik politični pomen. Sodelovanje med NOVJ in Rdečo armado je dalo Komunistični partiji in njenemu voditelju Titu visoko stopnjo legitimnosti in je pomenilo, da tudi Sovjetska zveza priznava to oblast kot edino veljavno oblast v državi in da partizani za Stalina predstavljajo enakovrednega partnerja v boju proti nacizmu in fašizmu. Tesno sodelovanje med Rdečo armado in NOVJ pa je v očeh zahodnih zaveznikov pomenilo, da se je jugoslovansko odporniško gibanje ideološko dokončno postavilo na stran komunizma in Sovjetske zveze, kar je v britanskem taboru povzročilo nemalo nejevolje in hude krvi, pa tudi preplaha, saj je Churchill vseeno upal, da bo lahko, kljub ideološkim razlikam, pridobil Tita na svojo stran. Še posebej zato, ker je, vsaj v letih 1943 in 1944, Velika Britanija priznala partizansko odporniško gibanje kot edinega zaveznika v Jugoslaviji in mu tudi pomagala v veliko večji meri kot Sovjetska zveza. (Biber, 1981: XVII-XVIII)

[illegible]

52

8. OSVOBODITEV MADŽARSKE

8.1 VOJAŠKO-POLITIČNE RAZMERE NA MADŽARSKEM

Tudi po padcu Romunije je bila Madžarska še trdno v nacističnih rokah, saj so Nemci in njihovi simpatizerji nadzorovali vse ključne položaje v državi in jo praktično okupirali. Tudi zaradi tega se je notranjepolitična situacija v državi, na čelu katere je bila marionetna Horthyjeva vlada, hitro slabšala in nekdanji Hitlerjevi zavezniki so zdaj mrzlično iskali izhod iz brezizhodne situacije. 29. avgusta 1944 je zaprisegla nova vlada s premierom Gezo Lakatosem na čelu, ki pa se kljub pritiskom z vseh strani ni izrekla za izstop Madžarske iz vojne, ampak je Hitlerju celo obljubila nove okrepitve. Madžarske enote sicer že nekaj časa niso več posebej aktivno sodelovale v bojih izven države, večinoma so namreč opravljale naloge v zaledju, izjema je bilo le bojevanje proti sovjetskim partizanom. Nova vlada si je prizadevala doseči premirje najprej pri vladi ZDA, potem pa še pri vladi Sovjetske zveze, vendar so bila pogajanja neuspešna. Vest o madžarskih prizadevanjih za izstop iz vojne je prišla na ušesa tudi nemški obveščevalni službi in nemška vojska je iz 15. na 16. oktober 1944 organizirala vojaški puč in na oblast postavila nacista Ferenca Szalasa. Ta je takoj pričel s totalno mobilizacijo in vključevanjem vseh materialnih in človeških rezerv v boj proti sovjetskim enotam. (Lukač, 1987: 756-757)

Odporniško gibanje na Madžarskem je bilo po svoji razširjenosti in številu prebivalstva, ki je v njem sodelovalo, veliko manjše kot tovrstno gibanje v na primer Jugoslaviji. Zajemalo je predvsem delavce in mladino, ki so organizirali sabotaže, diverzije in manjše oborožene napade, ti so bili večinoma usmerjeni na pomembnejše osebnosti nacističnega režima. Oboroženo partizansko bojevanje je bilo manj razvito, saj je imelo gibanje le okoli 2500 pripadnikov, njihove pa akcije so bile osredotočene na izvajanje diverzij na komunikacijah in vojaških objektih. Osrednjo vlogo je imela Komunistična partija, pomembne pa so bile tudi Socialdemokratska stranka, Stranka majhnih kmetov in Kmečka stranka. Kljub vsemu pa odporniško gibanje na Madžarskem ni imelo večjih razsežnosti, njegov pomen je bil relativno majhen. (Lukač, 1987: 759)

8. 2 RAZMERJE SIL PRED ZAČETKOM OPERACIJ

Po koncu operacij v Romuniji, konec septembra 1944, so enote 2. ukrajinske fronte zavzemale položaje na liniji Prislov-Tirgu Mures-južno od Cluja in zahodni del romunsko-madžarske meje. (glej zemljevid 8.4) Fronta je bila dolga približno 800 kilometrov. V sestavi 2. ukrajinske fronte so bili 40., 27., 53. in 46. armada, 7. gardna in 6. gardna oklepna armada, samostojni sovjetski 18. oklepni korpus, dve konjeniško-motorizirani skupini in 5. letalska armada. Skupaj je to pomenilo 40 pehotnih divizij, dva utrjena rajona, tri oklepne, dva motorizirana in tri konjeniške korpuse ter eno oklepno armado. Razpolagali so s 750 tanki in samohodnimi artilerijskimi orožji, 10.200 artilerijskimi orožji in minometi ter 1.100 letali. Pod operativno poveljstvo 2. ukrajinske fronte sta spadali tudi romunska 1. in 4. armada s 17 divizijami.

Na desnem krilu 2. ukrajinske fronte so bile enote 4. ukrajinske fronte. Nadzorovale so položaje po grebenu Karpatov v širini 320 kilometrov. V sestavi te fronte so bili 1. gardna in 18. armada, 17. gardni samostojni pehotni korpus in 8. letalska armada. Južno od 2. ukrajinske fronte so bile enote 3. ukrajinske fronte, ki pa so takrat operirale v Bolgariji oziroma so se pripravljale na operacije v Jugoslaviji.

Proti enotam 2. ukrajinske fronte je stala skupina armad Jug pod poveljstvom generala Friessnerja¹³. V njeni sestavi so bile 8. in 6. armada ter madžarska 2. in 3. armada, skupaj 29 divizij in pet brigad¹⁴. Poleg tega so bile sem premeščene tudi tri divizije skupine armad F. Razpolagali so s 3.500 artilerijskimi orožji in minometi ter s 300 tanki. Za zračno podporo je bila zadolžena 4. letalska armada s 550 letali. Nasproti enotam 4. ukrajinske fronte je bil v obrambi del sil nemške 1. oklepne armade in 1. madžarska armada iz sestave skupine armad A. Zaradi dolžine fronte so bile vse nemške sile razvite v enem ešalonu, vse madžarske sile pa so bile pod strogim nemškim nadzorstvom, saj so se bali uporov madžarskih vojakov. (Liberation mission..., 1975: 250-251)

¹³ Skupina armad Južna Ukrajina je bila 20. septembra 1944 preimenovana v skupino armad Jug. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 371)

¹⁴ To seveda ni tista 6. armada, ki je bila uničena pri iasi-kišinevski operaciji, pač pa na novo popolnjena enota.

8. 3 DEBRECENSKA OPERACIJA

V skladu z odločitvijo sovjetskega Vrhovnega poveljstva, da izloči Madžarsko iz vojne, je 2. ukrajinska fronta dobila nalogo, da s svojimi centralnimi silami z območja severozahodno od mesta Arad izvede udar v smeri mesta Debrecen, istočasno pa s pomožnimi silami na obeh bokih izvaja udare vzdolž glavne smeri. S tem so želeli zavzeti vzhodni del Madžarske in severni del Transilvanije, ter tako ustvariti ugodne razmere za ofenzivo na Budimpešto. 4. ukrajinska fronta je dobila nalogo razbiti nasprotnikove sile na Karpatih in napredovati do zgornjega toka Tise ter osvojiti Zakarpatsko Ukrajino, ki je bila takrat pod madžarsko okupacijo. Operativni cilj te operacije, kasneje imenovane debrecenska, je bil potolči nasprotnikove formacije v rajonu Cluj-Oradea-Debrecen in kasneje napredovati proti severu in pomagati 4. ukrajinski fronti. Koordinacijo obeh front so zaupali maršalu Timošenku. (Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: 234-236)

Načrt operacije je predvideval, da glavne sile (6. gardna oklepna armada, 53. armada in konjeniško motorizirana skupina) izvršijo udar iz območja južno od mesta Oradea in severozahodno od Arada, s tem prebijejo nasprotnikovo obrambo na ozkem delu fronte in razvijejo napad v smeri Debrecena. Dve armadi z desnega krila (40. in 7. gardna) pa sta dobili nalogo izvršiti udar na široki fronti in napredovati na linijo Surduc-Apahida. Za osvoboditev območja okoli Cluja sta bili zadolženi 27. sovjetska in 4. romunska armada. Konjeniško motorizirana skupina je dobila nalogo prodreti v smeri Satu Mare in Karej. Levokrilne enote (sovjetska 46. in romunska 1. armada) pa so dobile nalogo, da celotno jugoslovansko ozemlje na desnem bregu Tise očistijo nasprotnikovih sil in naredijo mostišča pri Szegedu, Szentesu in Bečeju. Načrt je bil dobro zastavljen, saj bi napredovanje na reko Tiso postavilo nemške enote pred 4. ukrajinsko in 2. ukrajinsko fronto v zelo neugoden položaj, saj bi jim grozila možnost obkolitve. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 372-373)

Operacije so se začele zjutraj 6. oktobra. Po krajši artilerijski in letalski predpripravi so enote 2. ukrajinske fronte krenile v napad. Kakor že v Romuniji, so tudi tukaj enote Rdeče armade napadle tako silovito in odločno, da nemške in madžarske enote njenega napredovanja niso mogle zaustaviti. Na nekaterih odsekih, na primer južno od mesta Oradea, so sicer uspeli vsaj upočasniti napredovanje, kaj več pa jim ni uspelo. Že prvega dne so sovjetske enote povsem razbile 3. madžarsko armado. Oradea, močno nemško oporišče, je padla 12. oktobra, približno takrat pa se je tudi 6. gardni korpus že bližal Debrecenu.

Uspešen razvoj operacij na centralnem delu 2. ukrajinske fronte je nemške sile pred njenim desnim krilom prisilil v umik, saj jim je s tem, ko so Sovjeti presekali komunikacijo med Budimpešto in 6. armado, grozilo, da bodo naenkrat odrezani od ostalih enot. Uspešne operacije 4. ukrajinske fronte so prav tako prisilile Nemce k umiku na njenem centralnem delu in levem krilu. Sovjetske sile so izkoristile priložnost in takoj prešle v protinapad in 11. okrobra zavzele Cluj, medtem ko so na levem krilu 2. ukrajinske fronte, in sicer med Szegedom in Bečejem, potekali hudi boji za razširitev mostišča na Tisi. Do 19. oktobra so se sile obeh konjeniško-motoriziranih skupin, 6. gardne oklepne armade in 33. pehotnega korpusa, prebile v Debrecen in ga zasedle. Na desnem krilu so sovjetska 40. in 27. ter romunska 4. armada napredovale in 20. oktobra dosegle enote s centra 2. ukrajinske fronte v območju Debrecena. Na levem krilu so enote 46. armade prestopile jugoslovansko-madžarsko mejo in v območju jugovzhodno od mesta Baja prišle do Donave. S tem ko so mobilne enote 2. ukrajinske fronte prodrle v mesto Nyiregyhaza, so odsekale možnost umika nemški 8. armadi severno od mesta. Da bi preprečili obkolitev svoje armade, so Nemci izvedli protinapada v smeri Nagyalla in Ujfeherta, jugovzhodno in severovzhodno od Nyiregyhaza in uspeli onemogočiti umik sovjetski konjeniško-motorizirani skupini, ki se je naenkrat znašla v obroču. (Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: 236-238)

V smeri Szolnoka so sovjetske sile 25. oktobra očistile levi breg Tise in do 28. oktobra preko nje postavile tri mostišča. V tem času sta sovjetska 40. in romunska 4. armada dokončali osvobajanje severnega dela Transilvanije, prešli romunsko-madžarsko mejo in v zadnjih dneh oktobra dosegli Tiso pri mestu Čop na severovzhodu države. Levokrilne enote 2. ukrajinske fronte so 21. oktobra zavzele Bajo in v sodelovanju z enotami NOVJ osvobodile Sombor. 28. oktobra pa so vzpostavile veliko mostišče med Tiso in Donavo in tako ustvarile ugodne pogoje za budimpeško operacijo.

Rdeča armada je tako nadzorovala severni del Transilvanije in sicer ozemlje vzdolž celotnega levega brega Tise. Enote 2. ukrajinske fronte so v 23 dneh napredovale za 130 do 275 kilometrov v globino, prečkale Tiso na celotni fronti in napredovale do mesta Baja. Fronta se je tako povezala v linijo Čop-Ujfeherto-Szolnok-Baja (Liberation mission..., 1975: 254-255)

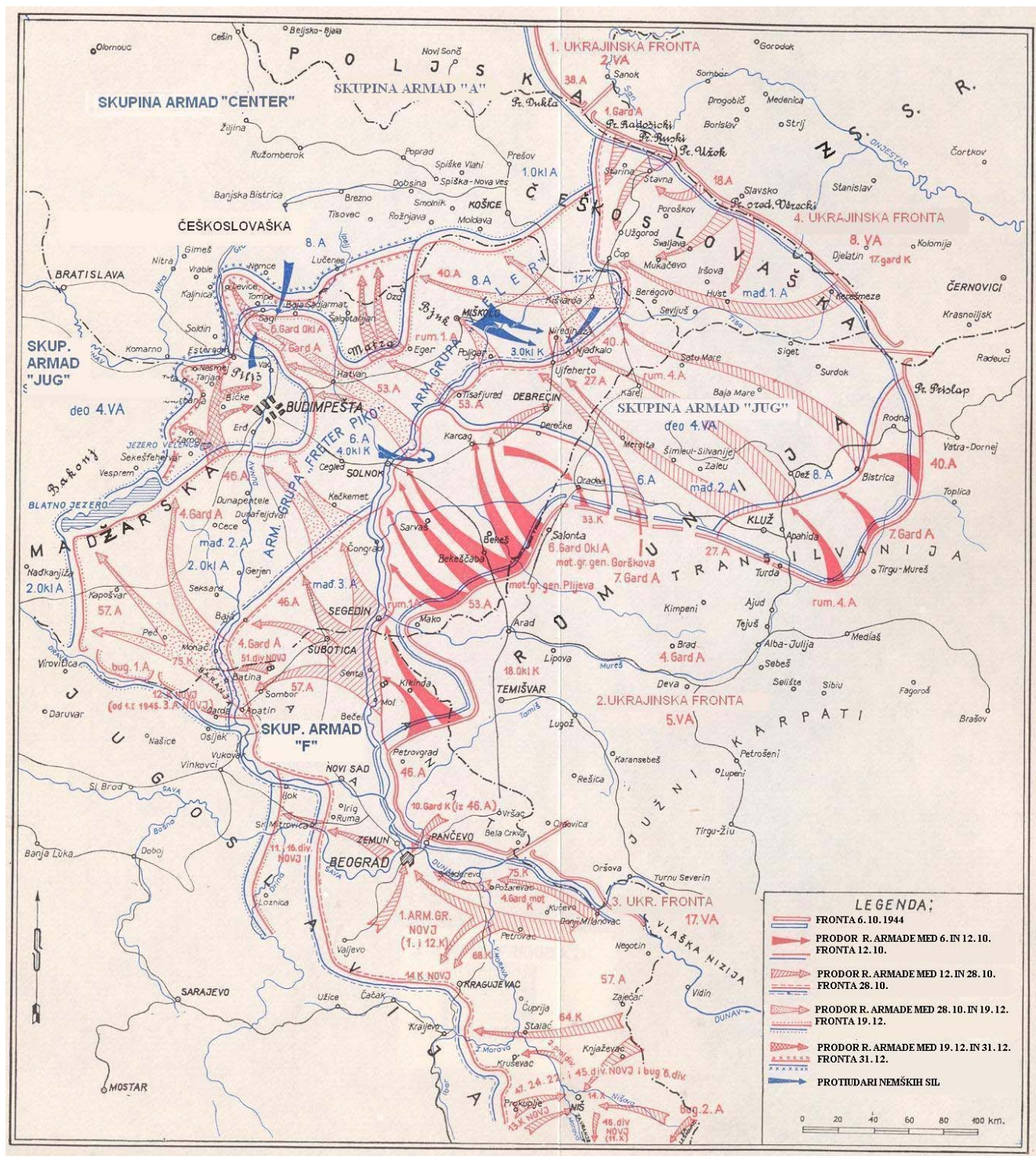
Operacije 4. ukrajinske fronte so bile v prvi polovici oktobra manj uspešne, vseeno pa so dogodki na fronti prisilili nemške enote v umik tudi iz tega območja države. Sovjetska 18. armada 4. ukrajinske fronte je to izkoristila. 26. oktobra je zavzela Mukačevo, 27. oktobra pa

je 17. korpus zavzel Čop. Do konca debrecenske operacije so enote 4. ukrajinske fronte napredovale na linijo Starina-Ožgorod-Čop, kjer so se povezale z desnim krilom 2. ukrajinske fronte. Nemška skupina armad Jug je šele 29. oktobra uspela vzpostaviti novo fronto vzdolž Tise in se začela pripravljati na obrambo Budimpešte.

Nemška vojska je med ofenzivo utrpela hude izgube. Razbitih je bilo deset nemških divizij, ujetih 42.000 vojakov in častnikov, uničenih ali izgubljenih več kot 1.100 tankov in oklepnih vozil, 1.450 minometov, 850 topov, 700 letal, 8 oklepnih vlakov in 16.000 kosov osebne oborožitve. (Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: 238-239)

Razmere, v katerih se je znašla Madžarska, so vplivale tudi na madžarske vojake in njihovo moralo. Vedno več jih je dezertiralo, višalo se je število prebegov in sabota. Že v prvem delu bojev v vzhodni Madžarski je bila razbita 2. in skoraj uničena 1. madžarska armada, njen poveljnik Bela Miklos pa je skupaj z 20.000 vojaki prebegnil na nasprotno stran. Takšnih primerov je bilo proti koncu bojev v Madžarski vedno več. (Lukać, 1987: 758-759)

**Zemljevid 8. 4: Prodor sovjetskih sil v Panonsko nižino in operacije okoli Budimpešte
(6. 10. - 31. 12. 1944).**

(prirejeno po: Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 384-385)

8. 4 BUDIMPEŠKA OPERACIJA

Sovjetsko Vrhovno poveljstvo je sklenilo, da izkoristi ugodne razmere in neposredno po koncu debrecenske operacije nadaljuje z ofenzivo na Budimpešto za dokončno osvoboditev Madžarske.

Ob začetku operacij je bila večina precej oslabiljene armadne skupine Jug (21 divizij in tri brigade) skoncentrirana v območju med Nyiregyhazom in Miskolcem, nasproti centralnemu delu in levemu krilu 2. ukrajinske fronte. 7 madžarskih divizij, že precej načetih od prejšnjih bojev, je branilo območje pred levim krilom 2. ukrajinske fronte jugovzhodno od Budimpešte, ostale enote pa so bile zadolžene za neposredno obrambo mesta. Vsega skupaj je imela skupina armad Jug 35 divizij, od tega devet tankovskih in motoriziranih ter tri brigade. Sedem nemških divizij skupine armad F je nasprotovalo 3. ukrajinski fronti v sektorju Vukovar-Kruševac, njihova naloga pa je bila zadrževati sovjetski prodor proti jugovzhodu in tako ohraniti evakuacijske poti nemških enot iz Grčije, Jugoslavije in Albanije. (Liberation mission..., 1975: 258)

2. ukrajinska fronta je imela približno enako moč kot pred debrecensko operacijo. V njeni sestavi je bilo sedem pehotnih armad (dve romunski), ena oklepna in ena letalska armada, trije tankovski korpusi, trije mehanizirani korpusi, kar je pomenilo skupaj 58 strelskih ter konjeniških divizij (od tega 13 romunskih). Glavne sile 2. ukrajinske fronte so bile grupirane na desnem krilu in na centru bojne razporeditve, medtem ko se je 3. ukrajinska fronta (57. armada in 4. motorizirani korpus) potem, ko je končala z sodelovanjem svojih sil v beograjski operaciji, pregrupirala na območju Temišvar-Zrenjanin. Na levi breg Donave, na odsek Baja-Sombor je napredoval le 75. pehotni korpus 57. armade. (Geschichte in zwölf Bänden, 1981a: 241-242)

Budimpešto so Nemci obdali s tremi obrambnimi pasovi v obliki podkve, ki so se s krili naslanjali na Donavo severno in južno od mesta. Prvi od teh treh pasov je bil od Budimpešte oddaljen približno 25 do 30 kilometrov. 29. oktobra so enote 2. ukrajinske fronte začele z napadom. Oklepne enote so hitro zabile globoke kline v nemško obrambo in začele izvajati manevre za obkolitev. Sile 4. ukrajinske fronte so se prebijale proti reki Hron, da bi zaprle poti proti severu. Nemški vojaki so izvajali silovite protinapade, ki pa niso prinesli želenega uspeha, po drugi strani pa tudi sovjetske enote niso uspele zavzeti mesta in razbiti nemških

enot. Enot 2. ukrajinske fronte so po dolgotrajnih bojih in obkolutitvenih manevrih ter po številnih odbitih nemških protinapadih 9. decembra končno prodrle do mesta Vac, ki leži približno 40 kilometrov severno od Budimpešte.

Enote 3. ukrajinske fronte so v sodelovanju z 51. divizijo NOVJ med 9. in 11. novembrom prečkale Donavo in pri tem zavzele Mohač, Szekszard in Pecs. Do 10. decembra je 3. ukrajinska fronta dosegla linijo jezero Velence tó-Blatno jezero-Nagybajom. Po ogorčenih bojih so prebili utrjene položaje v območju mesta Székesfehérvára in zavzeli to mesto, ki leži približno 80 kilometrov jugozahodno od Budimpešte. V nadaljnjem prodoru so enote 3. ukrajinske fronte presekale komunikacije zahodno od glavnega mesta, 26. decembra pa so zavzele Esztergom in se spojile z enotami 2. ukrajinske fronte. Obroč okoli mesta je bil sklenjen. (Vojna enciklopedija, 1971: 97-98) V mestu je bilo obkoljenih sedem pehotnih in dve artilerijski diviziji, tri artilerijske brigade, okoli 30 samostojnih polkov, bataljonov in različnih nemško-madžarskih bojnih formacij. Vsega skupaj približno 188.000 tisoč ljudi. Kljub težkim razmerah je nemško Vrhovno poveljstvo sklenilo, da se mesto ne bo predalo. S strateškega vidika je bilo to razumljivo, saj so le še na ta način preprečevali prodor Rdeče armade v Avstrijo. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 388) V takšnih razmerah so se Nemci odločili za izvedbo še enega protinapada. V ta namen je bil z zahodne fronte v Madžarsko premeščen tudi nemški 4. oklepni korpus. Protiofenziva se je začela 2. januarja 1945 z udarom iz mesta Komarna, po desnem bregu Donave. 7. januarja so nemške enote (štiri oklepne in dve pehotni diviziji ter konjeniška brigada) po težkih bojih zasedle Esztergom. Od Budimpešte so bile oddaljene le še 24 kilometrov, tam pa so jih sovjetske enote ustavile s protiudarom. Med 7. in 13. januarjem so Nemci poskusili s prebojem preko Zamolya in 18. januarja še preko Székesfehérvára, vendar do preboja obroča in stika z obkoljenimi enotami ni prišlo. Z udari sovjetskih enot med Blatnim jezerom in Donavo je nemška protiofenziva dokončno propadla. Sovjetske enote so postopno ožale obroč okoli Budimpešte in 18. januarja zasedle Pešto medtem, ko so boji, potem ko se je 11. februarja iz mesta v zadnjem poizkusu uspelo prebiti še okoli 15.000 nemškim vojakom, v Budimu trajali do 13. februarja. Takrat so sovjetske sile zlomile še zadnji odpor nemških enot. (Vojna enciklopedija, 1971: 98; Druga svetovna vojna, 1981: 238-239)

V bojih za mesto je življenje izgubilo več kot 35.000 nemških in madžarskih vojakov, več kot 62.000 jih je bilo ujetih, čeprav natančno število ni znano, saj je precej nemških enot in vojakov prebilo obroč okoli mesta na lastno pest. Uničenih je bilo več kot 291 tankov, 1.419

topov in minometov, 222 oklepnih vozil in ogromne količine ostalega vojaškega materiala. (Liberation mission..., 1975: 265)

Po osvoboditvi Budimpešte je bil večji del države v sovjetskih rokah. Z večjo intenziteto se je nadaljevalo tudi politično življenje osvobojene Madžarske, ki se je sicer začelo že prej. 28. decembra 1944 je namreč začasna vlada pod vodstvom Bele Miklosa Nemčiji napovedala vojno, 20. januarja 1945 pa so Sovjetska zveza, ZDA in Velika Britanija na eni in Madžarska na drugi strani podpisali sporazum o premirju. S sporazumom so se tudi zavezali, da bodo v bojih proti Nemčiji sodelovali vsaj z osmimi pehotnimi divizijami. Na političnem prizorišču se je vedno bolj uveljavljala Komunistična partija, ki je z svojimi zahtevami in pozivi ljudstvu k udejstvovanju v vojni proti Nemčiji vse bolj zavzemala osrednjo vlogo v političnem življenju države. (Liberation mission..., 1975: 267-268)

Vendar pa država še ni bila osvobojena v celoti in boji v zahodnem delu Madžarske, predvsem v okolici Blatnega jezera, so se nadaljevali z nezmanjšano srditostjo. Izčrpani Nemci so zopet uspeli zbrati zavidljivo vojaško silo, kar 430.000 vojakov, in proti 3. ukrajinski fronti izvedli protiofenzivo¹⁵. Tako so v februarju in v prvi polovici marca enote 2. in 3. ukrajinske fronte bojevale predvsem obrambne boje in razbijale nemške protiofenzive, katerih cilj je bil potisniti enote Rdeče armade čez Donavo. Vsa nemška prizadevanja za preboj fronte pa so bila neuspešna, protiofenziva je bila namreč odbita in sredi marca so nastopile ugodne razmere za dokončno osvoboditev Madžarske in nadaljni prodor Rdeče armade v smeri Avstrije in Dunaja. (Žukov, 1980: 236)

Gledano z vojaškega in političnega vidika so bile operacije za osvoboditev Madžarske popoln uspeh. Z izločitvijo te države iz vojne so Nemci izgubili še zadnjega evropskega zaveznika. Bolj kot primankljaj, ki so ga predstavljali madžarski vojaki, je nemško industrijo bolela izguba z nafto in boksitom bogatih območij, ki so nudila še zadnje strateške naravne vire, rodovitna madžarska polja pa so bila zanje pomembna tudi zaradi pridelane hrane.

Gledano s strateškega vidika, je izguba Madžarske postavila nemške enote na Balkanu

¹⁵ Zbrali so 31 divizij (vključno z 11 oklepnimi divizijami), tri bojne skupine in motorizirano brigado, skupaj 430.000 vojakov, 5.600 topov in minometov, 900 tankov in 850 letal. (Liberation mission..., 1975: 270)

v še bolj neprijeten položaj in prisilila je enote skupine armad E k še hitrejšemu umiku s tega polotoka. Enote na levem krilu sovjetsko-nemške fronte pa so prodrle vse do bližine Dunaja in si zagotovile ugoden izhodiščni položaj za ofenzivo preko Avstrije v samo osrčje nacistične Nemčije.

9. UMIK NEMŠKIH ENOT Z JUGA BALKANA

9.1 UMIK NEMŠKIH ENOT IZ GRČIJE

Sredi leta 1944 je bilo stanje v Grčiji in na grških otokih za nemško vojsko precej neugodno. Po kapitulaciji Italije so približno tretjino Grčije, ki je bila prej v italijanskih rokah, nadzorovale enote grške Narodnoosvobodilne vojske ELAS-a, ki so vse bolj povečevale svojo bojno aktivnost in Nemcem povzročale vedno več preglavic¹⁶. (glej zemljevid 9.5) ELAS je sestavljalo približno 80.000 oboroženih vojakov in 40.000 neoboroženih civilistov, ki so delovali v zaledju. Do začetka oktobra 1944 je ELAS oslobodil več kot dve tretjini ozemlja Grčije in Nemci so v tem časovnem obdobju nadzorovali le še večja mesta in komunikacije. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 541; Vojna enciklopedija, 1975: 446)

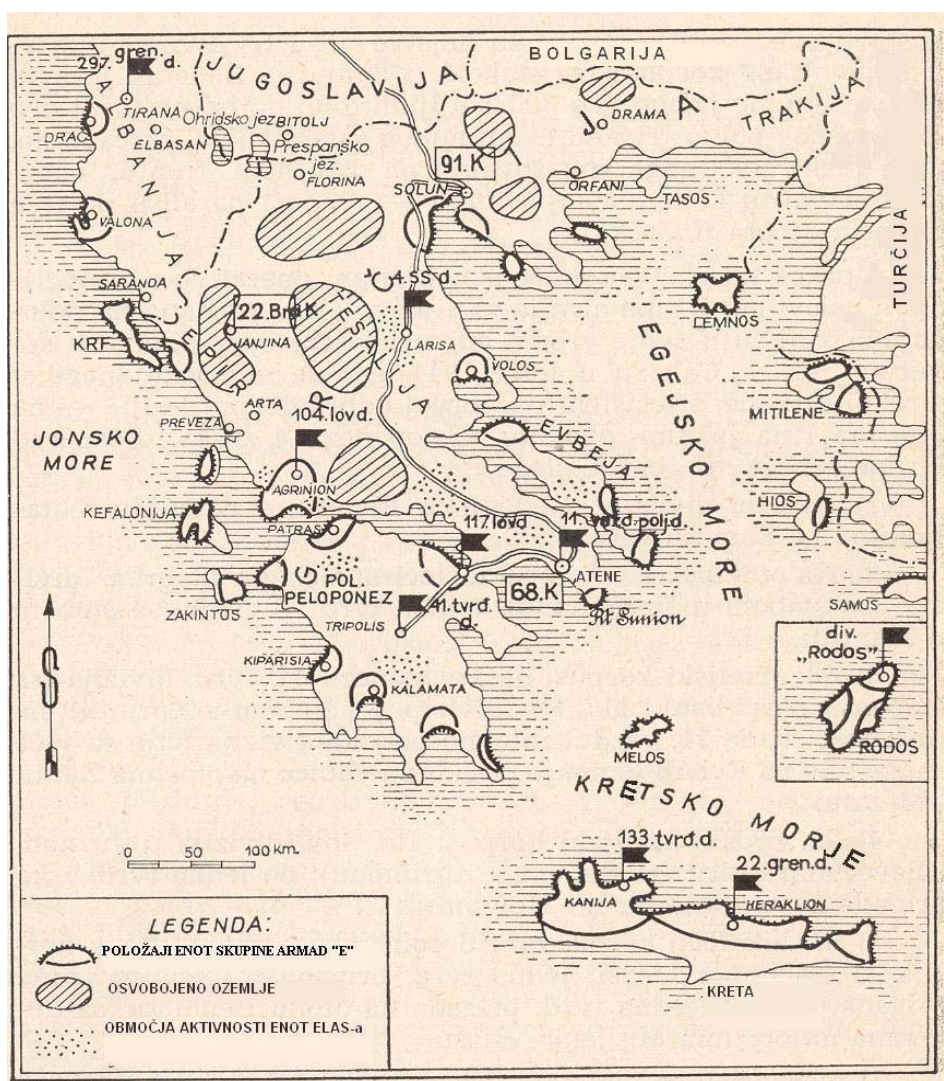
V sestavi skupine armad E pod poveljstvom feldmaršala Alexandra von Löhra, ki je imel svoj štab v Solunu, so se nahajali 22. gorski armadni korpus (s poveljstvom v Ioannini), 68. armadni korpus (poveljstvo v Atenah) in 91. armadni korpus v Solunu. Jurišna divizija Rodos (poveljstvo na Rodosu), štiri divizije, brigada in sedem različnih polkov pa so zavzemali položaje po posameznih otokih. V tej skupini armad so delovale tudi tri bolgarske divizije, ki pa so se kasneje vrnile v Bolgarijo. Vsega skupaj je bilo v skupini armad E približno 350.000 vojakov. Poleg tega so Nemci lahko računali na pomoč nekaj italijanskih bataljonov, ki so se pod nemško zastavo borili tudi po kapitulaciji Italije, in na približno 5.000 mož kvizlinških enot. (Beogradska operacija, 1989: 103; Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 544-545)

V drugi polovici avgusta 1944 je postal položaj nemških enot v Grčiji kritičen. Rdeča armada je v Romuniji rušila vse pred seboj in se hitro bližala bolgarski ter jugoslovanski meji, nemške enote pa so kar izginjale pod silovitostjo ofenziv.

¹⁶ ELAS je bilo ime za Narodnoosvobodilno vojsko, ki jo je organiziral EAM-Vsenarodna osvobodilna antifašistična fronta, katere iniciator je bila KP Grčije, v njej pa so sodelovali tudi predstavniki drugih strank. Obstajala je tudi EDES (Nacionaldemokratska grška vojska), ki je želela doseči vrnitev monarhistične ureditve. Obe struji sta sicer delovali proti okupatorju, vendar ne skupaj. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 542)

Veliko preglavic so Nemcem povzročala tudi osvobodilna gibanja, predvsem v Grčiji in Jugoslaviji, saj so morali za bojevanje proti le-tem in nadzorovanje položaja uporabiti veliko večje število enot kot načrtovano. Vsi ti dejavniki, predvsem pa prodor Rdeče armade na Balkan, so postavili skupino armad E v težak položaj, saj ji je v najslabšem primeru celo grozilo, da ji bo onemogočen umik proti severu in bo ostala odrezana od skupine armad F v Jugoslaviji.

Zemljevid 9. 5: Položaj enot skupine armad E in odporniškega gibanja v Grčiji, v začetku oktobra 1944.

(prirejeno po: Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 543)

Že proti koncu avgusta so se, tako v nemških kot zavezniških vojaških krogih, začele pojavljati govorice, da bodo nemške enote zapustile Grčijo in res je 25. avgusta 1944 Hitler dal ukaz, naj se nemške enote v Grčiji in na grških otokih pripravijo na umik s tega območja.

(Overesch, 1983: 528) Posamezne enote, na primer 4. SS policijska oklepno-grenadirska divizija ali 11. letalska divizija, so z umikom začele že prej. Nemško poveljstvo jih je nameč potrebovalo v Jugoslaviji, kjer je poskušalo ubraniti vzhodno Srbijo in zadržati komunikacije iz Skopja proti Nišu in Beogradu. Tako bi omogočili umik vseh enot skupine armad E. Primankljaj enot je še poslabšal že tako težak položaj nemških enot v Grčiji in na otokih. (Jacobsen in Dollinger, 1963: 56)

6. septembra, ko so prve oklepne enote Rdeče armade že dosegle jugoslovansko-romunsko mejo pri Turnu-Severinu, je nemško Vrhovno poveljstvo izdalo ukaz o postopnem umiku vseh enot najprej iz grških otokov in kasneje tudi iz Grčije. Medtem ko je umik iz celinskega dela države potekal po vnaprej pripravljenem načrtu, se je evakuacija grških otokov sprevrgla v kaos. Zaradi pomanjkanja ustreznih prevoznih sredstev so nemške enote za prevoz do celine uporabljale vse, kar jim je prišlo pod roke, tudi ribiške ladje, čolne in parnike. Ta strategija pa se ni izkazala za uspešno, saj so britanske hitre patroljne ladje umikajočim se Nemcem povzročale hude izgube. Tako je naloga evakuacije pripadla Luftwaffe, ki je do 15. septembra iz grških otokov prepeljala približno 40.000 nemških vojakov, potem pa je morala zaradi vedno močnejših napadov britanskega letalstva s tem prenehati. Na otokih je ostalo še veliko nemških posadk, največ na Kreti, kar 17.000 nemških in italijanskih vojakov, na ostalih otokih pa vse skupaj približno 10.700 nemških in 5.517 italijanskih vojakov. Te enote so tam ostale do konca vojne, zavezniki pa jih niso napadali. (Piekałkiewicz, 1984: 274-275, 278; Schmidt-Richberg, 1955: 39)

Sredi septembra je sovjetskemu poveljstvu postalo jasno, da se nemške enote umikajo z juga Balkana proti severu, zato je poveljnik 17. letalske armade dobil ukaz, da mora z letalskimi napadi čimbolj ovirati njihov umik. Med 13. in 30. septembrom so sovjetska letala opravila 1.437 poletov, uničila 24 lokomotiv, 291 vagonov, 11 letal in 121 motornih vozil, ob tem pa poškodovala še mnogo mostov in ostalih ciljev ter tako ohromila promet na glavnih prometnicah skozi Srbijo in Makedonijo. Pomemben del pri oviranju nemškega umika so odigrale tudi enote NOVJ, ki so z zasedami, sabotажami in diverzantskimi akcijami neprestano ovirale umikajoče se nemške enote. (Liberation mission..., 1975: 196)

Po izstopu Bolgarije iz vojne in njeni vojni napovedi Nemčiji je Hitler zahteval, da skupina armad E ustvari obrambno fronto na liniji severna Albanija-Skopje-bolgarsko-jugoslovanska meja-Železna vrata na Donavi, vendar so razmere v prvi polovici oktobra (uspešne operacije

NOVJ in Rdeče armade v vzhodni Srbiji in proti Beogradu ter operacije okoli Niša) zahtevale spremembo načrta. 3. oktobra je Hitler izdal povelje o dokončnem umiku nemških sil iz Grčije, južne Albanije in Makedonije. (glej zemljevid 9.6) Glavna smer umika naj bi vodila preko Aten-Soluna-Skopja-Beograda, pomožna pa preko Sandžaka (Priština-Novi Pazar-Prijepolje). (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 546) Nemci so se znašli v bitki s časom, saj so se napredujoče enote Rdeče armade vedno bolj bližale tem pomembnim komunikacijam.

10. oktobra so sovjetske enote s prodorom preko Morave blokirale prvotno načrtovano pot umika nemških sil. Istočasno so si bolgarske sile prizadevale zasesti območje severno od Prištine in tudi tam onemogočiti umik, vendar jim to ni uspelo. Enote 7. SS divizije Prinz Eugen so odbile poskus prodora sovjetskih enot od Kragujevca proti Kraljevu in tako ohranile dolino reke Ibar prosto. Umik nemških enot je sicer potekal počasi, saj so morali vojaki zaradi pomanjkanja goriva hoditi peš, vendar urejeno in disciplinirano. Ves čas so bili izpostavljeni letalskim napadom in napadom ELASA, albanskih partizanov in NOVJ. Zaradi relativno počasnega napredovanja (25 kilometrov na dan) se je zastavljalo vprašanje, ali bodo nemške enote uspele dovolj dolgo braniti komunikacijo Priština–Kraljevo, zato so sklenili preostale enote umakniti preko Sandžaka, Prijepolja in Višegrada do Sarajeva. Največjo nevarnost so predstavljala gorska območja Sandžaka, saj so bila, poleg tega, da je bila kvaliteta poti tu bistveno slabša, kot ustvarjena za partizanski način bojevanja. (Piekalkiewicz, 1984: 281)

15. oktobra, ko so se prve umikajoče enote bližale Kosovski Mitrovici, je padel Niš, istega dne pa so sovjetske sile in enote NOVJ zasedle središče Beograda. Tudi cesta med Kragujevcem in Beogradom je bila trdno v rokah partizanov in Rdeče armade, bolgarske enote pa so prodirale južno in jugozahodno od Niša. Nemške enote, ujete na teh območjih in odrezane od odstalih sil, so bile prepuščene same sebi in so se s skrajnimi naporji preko goratih predelov Srbije prebijale proti zahodu. Za seboj so morale pustiti vsa vozila in težko oborožitev. Od tega trenutka naprej je skupini armad E ostala na voljo le še ena pot umika, in sicer od Skopja preko Kosovske Mitrovice-Kraljeva-Užic do Sarajeva. Nemške enote so imele srečo, da so Sovjeti po padcu Beograda nehali prodirati proti zahodu, ampak so se usmerili proti severu in napredovali ob Moravi preko Beograda proti Madžarski.

V tem kritičnem trenutku je general Löhr, ki je verjel, da bodo nemške enote bojne skupine Müller, ki so branile Kraljevo zdržale dovolj dolgo, večino enot poslal prav proti temu mestu. 24. oktobra, po tem, ko so tri bolgarske divizije s podporo oklepnih enot resno ogrozile komunikacijo Skopje-Priština, pa je nekaj enotam ukazal, da prodrejo preko Kosovske Mitrovice-Bjelopolja do Višegrada in tam organizirajo alternativno pot umika. Izdal je tudi ukaz, naj se po koncu bojev za Kraljevo bojna skupina Müller in ostale enote prebijejo preko Užic do Višegrada. (Schmidt-Richberg, 1955: 44-47)

Umik preko Črne gore v smeri Mostarja in Sarajeva je bil za nemške enote izredno težak. Poleg težkih vremenskih razmer in neprestanih napadov partizanskih enot so bili izpostavljeni tudi artilerijskim napadom artilerijskega polka britanske vojske, ki ga je le-ta posebej na Titovo prošnjo izkrcala v Dubrovniku. Med 1. in 2. novembrom so grško-jugoslovansko mejo prestopile še zadnje enote nemške vojske. Državo, ki je bila tik pred državljansko vojno, so zasedli vojaki Velike Britanije.

11. novembra so se prve enote obeh umikajočih se skupin srečale v bližini Višegrada, vzpostavile stik z nemško 2. oklepno armado in dosegle svoj cilj. 16. novembra, istega dne kot je v Sarajevo prispelo poveljstvo skupine armad E, pa so še zadnje nemške enote zapustile Makedonijo. Pod silovitim pritiskom partizanskih in bolgarskih enot so se morali nemški vojaki umikati proti dolini Drine, kjer so se kasneje združili z enotami, ki so se umaknile iz Albanije. (Piekalkiewicz, 1984: 285)

9. 2 UMIK NEMŠKIH ENOT IZ ALBANIJE

Ob koncu septembra in v začetku oktobra je Narodnoosvobodilna vojska Albanije (35.000 do 40.000 oboroženih vojakov) obvladovala celotno ozemlje na jugu te države, v svojih rokah pa je imela tudi večino pomembnih komunikacijskih točk v severnem delu države. Zaradi razvoja dogodkov na Balkanu so bile tudi v tej državi nemške enote prisiljene v umik.¹⁷

¹⁷ V Albaniji je deloval 21. gorski armadni korpus (291. in 181. grenadirski divizija) in SS divizija Skenderbeg, sestavljena iz albanskih simpatizerjev nacističnega režima. (Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija, 1967: 550)

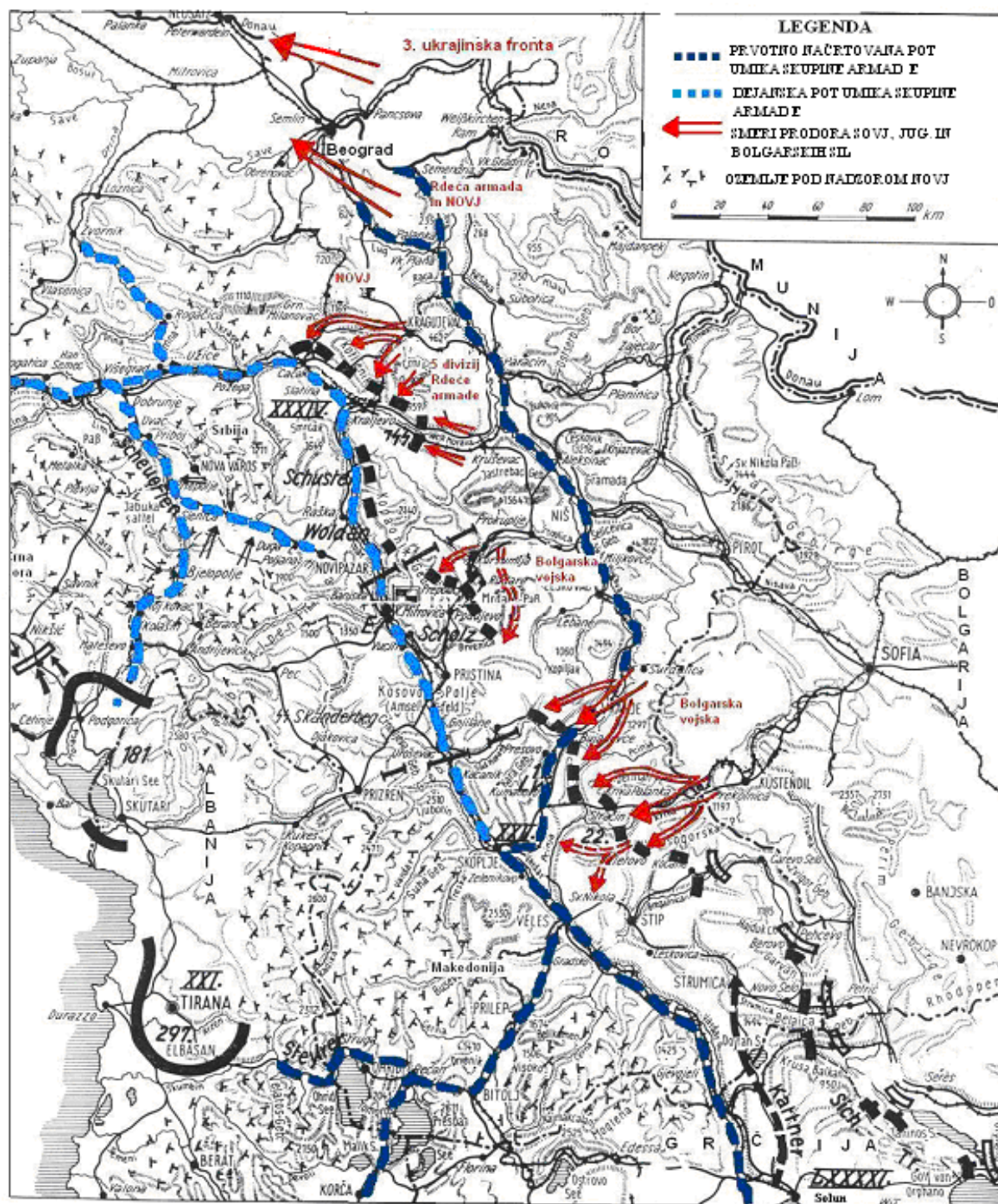
Prvoten načrt je predvideval umik po komunikaciji Nikšić-Trebinje-Mostar, vendar so morali Nemci to idejo opustiti, ker so partizanske enote ob podpori britanske artilerije zasedle celotno dolino Neretve od izliva v morje do Mostarja. Preostalo jim ni nič drugega, kot prebiti se preko goratih predelov Sandžaka. 21. gorski armadni korpus in ostale enote so tako dobile ukaz, da prodrejo iz Podgorice preko Kolašina, Bjelopolja in Prijepolja, kjer naj bi se srečale z umikajočimi se enotami iz Grčije in si skupaj zagotovile umik do položajev 2. oklepne armade v Bosni. Vzdolž te poti so sicer delovale močne partizanske enote, vendar je bila kljub vsemu to edina možnost za umik. Pregrupiranje nemških enot je trajalo kar precej časa in šele 17. novembra so zapustili Tirano ter začeli s pohodom. (Jacobsen in Dollinger, 1963: 57)

Prodor 21.000 vojakov z veliko bojne opreme je bil težaven in zamuden. Poleg partizanov ga je oviralo tudi močno deževje, ki je zvišalo gladino Tare in Lima in otežkočalo prehod preko obeh rek. Da bi vezali nase partizanske sile in olajšali preboj, je nemško poveljstvo umikajočim enotam nasproti poslalo 22. pehotno divizijo generalmajorja Müllerja. Medtem pa je 30. novembra še zadnji nemški vojak zapustil Albanijo. (Piekalkiewicz, 1984: 281)

V drugi polovici decembra, po skoraj štirih mesecih odkar so prve nemške enote začele zapuščati jug Balkanskega polotoka, se je umik skupine armad E preko vzhodne Srbije, Sandžaka, Črne gore in Bosne bližal koncu. Še zadnji vojaki so se bližali liniji delta Neretve-Mostar-Sarajevo, kjer so po 1.500 kilometrskem maršu oblikovali novo fronto. Priliv novih sil iz Grčije, Črne gore in Albanije je za nekaj časa vzpostavil ravnotežje moči med obema stranema v Jugoslaviji in tako nemškim enotam še za nekaj časa prihranil dokončen poraz. (Piekalkiewicz, 1984: 292)

Skupina armad E je zapustila Grčijo z okoli 350.000 možmi in 10.000 vozili. Med umikom so morali za seboj pustiti približno 35.000 ranjenih ali bolnih vojakov, ki bi pri premagovanju visokih planot Sandžaka predstavljali preveliko breme. Velike so bile tudi izgube materiala. Od približno 500 modernih 180 mm topov težke obalne artilerije, so Nemci rešili le tri primerke tega orožja. Podobna usoda je doletela tudi večino ostalega artilerijskega orožja, težkih tovornjakov, oklepnih vozil in tovrstnega vojaškega materiala. Kljub temu so se enote ves čas umika obnašale disciplinirano, njihova bojna sposobnost je bila kljub vsemu na visoki ravni in verjetno je tudi to prispevalo k dejstvu, da je bil umik konec koncev označen kot uspešen. (Schmidt-Richberg, 1955: 74)

Zemljevid 9. 6: Poti umika skupine armad E iz Grčije in Albanije.

(prirejeno po: Schmidt-Richberg, 1955: zemljevid 2)

10. VERIFIKACIJA HIPOTEZ

H1: Sovjetska zveza je s prodorom Rdeče armade v Podonavje želela čimprej pridobiti vpliv nad svojimi dogovorjenimi interesnimi območji (Romunija, Bolgarija, Jugoslavija Madžarska).

V političnem smislu je bilo življenje držav na Balkanskem polotoku tesno povezano s Sovjetsko zvezo, oziroma še prej z Rusijo. Najboljši način, da se te vezi ohranijo oziroma celo okrepijo, pa je bila vojaška zasedba držav na tem območju in vzpostavitev Sovjetski zvezi naklonjenih režimov. V vseh državah, na katerih ozemlje so kot osvoboditelji stopili vojaki Rdeče armade (Romuniji, Bolgariji, Jugoslaviji in na Madžarskem), je bil po koncu vojne, sicer najprej v obliki ljudske demokracije, vzpostavljen komunistični režim, ki je bil v vseh teh državah, razen do neke mere v Jugoslaviji, pod popolnim nadzorom sovjetskega komunističnega aparata¹⁸. Prodor Rdeče armade v Podonavje zaveznikov ni presenetil. Kot sta se dogovorila Stalin in Churchill, sta Romunija in Bolgarija spadali v sovjetsko vplivnostno sfero, medtem ko usoda Jugoslavije in Madžarske, v smislu tega, v katero vplivnostno sfero spadata, še ni bila dokončno dogovorjena. S prodorom Rdeče armade v Podonavje je Stalin tudi to vprašanje razrešil v svojo korist.

Dokaz za potrditev svoje hipoteze vidim tudi v tem, da je Sovjetska zveza kljub temu, da Bolgarija z njo formalno ni bila v vojnem stanju, in ob dejstvu, da so že skoraj vse nemške enote zapustile to državo prav tako pa so se vse bolgarske enote vračale domov in niso kazale nikakršnega namena nadaljevati vojne, vseeno napovedala vojno Bolgariji, vkorakala v to državo in tako posredno omogočila, da je oblast v državi prevzela najprej Otečestvena fronta, kasneje pa Komunistična partija.

H2: Sovjetska zveza je pri načrtovanju in izvajanju operacij v Podonavju izkoristila ugoden trenutek za napad, ko je bila nemška vojska zaradi več dejavnikov (angažiranje na drugih

¹⁸ Čeprav pa je tudi res, da so v vseh teh državah jedro odpora proti okupatorju tvorili prav simpatizerji ali pripadniki Komunistične partije in, da bi oblast v državi po koncu vojne lahko prešla v njihove roke tudi brez posredovanja Rdeče armade.

frontah, težavne notranje-politične razmere v satelitskih državah, osvobodilna gibanja) nepripravljena na bojevanje.

Nemške enote v trenutku začetka sovjetskega vdora v Podonavje niso bile ustrezno pripravljene na operacije takšnih razsežnosti. Ne samo, da pred začetkom iasi-kišinevske operacije nemške enote na tistem območju niso dobile nikakšnih okrepitev, niti jim ni bilo dovoljeno umakniti se na boljše, za obrambo primernejše položaje, temveč je nemško Vrhovno poveljstvo neposredno pred začetkom operacij skupini armad Južna Ukrajina nekaj oklepni divizij celo odvzelo in jih razporedilo drugje na sovjetsko-nemški fronti. Ob težavah, ki jih je nemška vojska imela v Normandiji, Italiji in severnem delu sovjetsko-nemške fronte, je nemško Vrhovno poveljstvo posvetilo temu delu fronte premalo pozornosti in na bojevanje ni bilo ustrezno pripravljeno. V primerjavi z Rdečo armado je bila nemška vojska inferiorna, tako kar se tiče števila vojakov, kot tudi v številu vojaške opreme, prav tako pa ni imela izdelanih ustreznih načrtov za primer sovjetske ofenzive velikih razsežnosti.

Nemci prav tako niso bili pripravljeni na težave, ki so jim jih povzročali nekdanji trdni zavezniki Romuni in Bolgari. Romunski vojaki, ki so predstavljali pomemben člen v nemški obrambi, so po novici o uspešni vstaji v Bukarešti (gotovo ni naključje, da so se romunski komunisti in njihovi simpatizerji odločili za vstajo ravno takrat, ko je Rdeča armada dosegala prve uspehe v iasi-kišinevski operaciji) večinoma popolnoma prenehali z bojevanjem oziroma so z njim nadaljevali na sovjetski strani. Kmalu po Romuniji je iz vojne izpadla tudi Bolgarija, medtem ko so enote NOVJ v Jugoslaviji že same po sebi povzročale okupatorjem velike preglavice. Edini razmeroma trden nemški zaveznik vse do osvojitve je ostala Madžarska.

H3: Prodor Rdeče armade v Podonavje je postavil nemško vojsko pred dilemo umika z Balkanskega polotoka.

S prodorom v Podonavje so hitro napredujoče sovjetske enote postavile nemško skupino armad E, ki se je nahajala v Grčiji in Albaniji, v težak položaj. Nemško Vrhovno poveljstvo je bilo prisiljeno, zaradi resne nevarnosti, da bodo te enote odrezane od skupine armad F v Jugoslaviji, organizirati njihov umik. S hitrim napredovanjem Rdeče armade skozi Romunijo in Bolgarijo je bilo časa za organizacijo umika vedno manj, hkrati pa je bilo vedno manj tudi

poti, po katerih bi nemške enote lahko čimbolj varno in s čimmanj izgubami dosegle položaje skupine armad F. Prva dilema, ki jo je moralo rešiti nemško poveljstvo, je bila ta, ali sploh umakniti svoje enote iz Grčije in otokov ali pa poskusiti vzpostaviti novo fronto, ki bi zadržala napredovanje Rdeče armade. Potem ko je postalo jasno, da napredujočih rdečearmejcev ni mogoče zaustaviti, je bilo nemško poveljstvo postavljeno pred drugo težavo, in sicer po kateri poti umakniti svoje enote. Prvotni načrt, ki je predvideval umik preko Beograda, kjer bi umikajoče se enote pomagale vzpostaviti fronto proti napredujočim vojakom Rdeče armade in NOVJ, je bil s padcem tega mesta onemogočen, Nemci pa so bili pred novo dilemo, in sicer ali umakniti enote preko Kraljeva in Čačka, kjer so jih ogrožale predvsem sovjetske enote ali preko visokih predelov Sandžaka, kjer so jih v zasedah čakali partizani. Na koncu so bili prisiljeni v kombinacijo teh dveh možnosti.

11. ZAKLJUČEK

Leto 1944 je bilo za sile protifašistične koalicije izjemno uspešno. Medtem ko je ozemlje nacistične Nemčije še ob začetku tega leta obsegalo praktično vso Evropo razen juga Apeninskega polotoka in se zajedalo tudi globoko v Sovjetsko zvezo, je pogled na zemljevid ob koncu leta 1944 razkrival povsem drugačno podobo. Zavezniške sile so bile na vseh frontah v Evropi v strateški ofenzivi, medtem ko je bila nemška vojska prisiljena v strateško defenzivo. Na nekaterih mestih se je fronta v primerjavi z začetkom leta, premaknila za več kot 1000 kilometrov v smeri proti Nemčiji in postalo je jasno, da je dokončni zlom nacizma le še vprašanje časa.

Poleg uspešnega izkrcanja v Normandiji so leto 1944 gotovo najbolj zaznamovali dogodki na sovjetsko-nemški fronti. Silovite operacije Rdeče armade so se vrstile ena za drugo, tako da nemška vojska sploh ni imela časa, da bi učvrstila in stabilizirala svojo obrambo, ampak je bila neprestano v umiku. S tem ko je ves čas vršila pritisk in nase vezala veliko število nemških enot, je Rdeča armada veliko pripomogla k odprtju druge fronte v Normandiji, kar je bilo, gledano s strateškega zornega kota, izredno pomembno. Kar naenkrat se je bila nemška vojska prisiljena bojevati na dveh frontah. Vzpostavitev druge fronte pa ni le omogočila zaveznikom, da so se znašli manj kot 700 kilometrov od vzhodnih nemških meja, ampak je tudi Rdeči armadi omogočila še uspešnejše napredovanje.

Na južnem delu sovjetsko-nemške fronte so sile 2. in 3. ukrajinske fronte ob pomoči letalskih in pomorskih sil v drugi polovici leta 1944 izvedle štiri velike operacije: iasi-kišinevsko, beograjsko, debrecensko in budimpeško. S temi operacijami so prodrle v Podonavje, osvobodile večji del Balkanskega polotoka in prizadejale hude izgube skupinama armad Južna Ukrajina in Jug ter skupinama armad E in F. Uspešne operacije Rdeče armade v Podonavju so imele številne, tudi strateške, posledice:

- Sovjetska vojska je v nekaj več kot štirih mesecih prodrla med približno 600 in 2.000 kilometri v globino (odvisno od posameznih enot) in pri tem neposredno osvobodila več kot 500.000 km² ozemlja, če pa k temu prištejemo še Grčijo in Albanijo, ki so ju nemški vojaki morali zapustiti, pa več kot 600.000 km². Res je, da se je z izgubo večine Balkanskega polotoka skrajšala tudi dolžina sovjetsko-nemške fronte, vendar

se je zelo zmanjšal tudi manevrski prostor nekdanje zelo mobilne nemške vojske, ki je morala sedaj operirati na vedno manjšem prostoru, kjer pa se je bilo praktično nemogoče izogniti koncentričnim udarom Rdeče armade.

- Z izgubo Romunije, Bolgarije in še posebej Madžarske je Nemčija izgubila vse evropske zaveznike in je bila v svojem boju popolnoma osamljena.
- Vsa leta vojne je nemško gospodarstvo s pridom izkoriščalo industrijo ter demografske, kmetijske in energetske vire držav Balkanskega polotoka, zato je izguba tega ozemlja pomenila tudi izgubo nujnih strateških surovin (na primer nafte in boksita), industrije, kmetijstva in delovne sile. Nemčija je zgolj z romunsko nafto zadovoljevala skoraj 30% potreb po tej surovini.
- Prodor Rdeče armade v Podonavje je prisilil skupino armad E, ki je bila v Grčiji, k umiku s tega strateško pomembnega območja, saj bi v nasprotnem primeru ostala odrezana od skupine armad F, ki je bila v Jugoslaviji. Skupina armad E je morala umik izvršiti v izredno težkih razmerah, preko težavnih in nevarnih goratih predelov in ob neprestanih napadih partizanskih enot.
- Prodor v Podonavje je jasno pokazal, da nemška vojska ni več v stanju enakovredno boriti se z Rdečo armado, kar je še bolj vzpodbudilo narodnoosvobodilna gibanja držav v tem delu Evrope.
- Uspešno izvedene operacije Rdeče armade so običajno pripeljale do popolnega zloma nemške obrambe, v več primerih pa so bile obkoljene in uničene tudi večje nasprotnikove formacije. Vsaka takšna operacija je torej spremenila položaj na sami sovjetsko-nemški fronti, velikokrat pa je vplivala tudi na razmere na celotnem evropskem vojskovališču. Od začetka prodora v Podonavje do osvojitve Madžarske so izgube nemške vojske znašale več kot 500.000 padlih, ranjenih ali zajetih vojakov. Največ izgub je Rdeča armada nemški vojski prizadejala v Romuniji in na Madžarskem.

- Prodor Rdeče armade v Podonavje je Romunijo, Bolgarijo, Jugoslavijo in Madžarsko dokončno postavil v sovjetsko vplivnostno sfero.

V literaturi lahko zasledimo trditve, da je zlom Nemčije na Balkanskem polotoku leta 1944 mogoče pripisati tudi izdajstvu s strani Romunije, Bolgarije in Madžarske. Sam se s tem ne strinjam in se pridružujem prevladujočemu mnenju, da je bil izstop teh držav iz vojne, oziroma nadaljevanje bojevanja na strani Rdeče armade, posledica dejstva, da je bila nemška vojska že v začetni fazi operacij Rdeče armade v Podonavju povsem razbita in nezmožna nuditi enakovreden odpor, zato je bila prekinitev bojevanja na strani Nemčije za te države edini način, da se izognejo popolnemu uničenju.

Prodor v Podonavje je bil po svojih rezultatih strateško izjemno pomemben niz operacij sovjetske vojske, saj je imel vrsto tako vojaških kot tudi političnih posledic ne samo neposredno za območje Balkana in za države v tem delu Evrope, ampak tudi za celotno evropsko vojskovališče. Z operacijami na Balkanu je Rdeča armada, poleg tega, da je zaveznikom omogočila hitrejše napredovanje na zahodu, pripeljala vojno na kopnem vse do Avstrije in s tem do južnih meja Rajha, ter tako jasno pokazala, da je naslednja na vrsti tako imenovana »Alpska trdnjava«.

12. VIRI IN LITERATURA

12. 1 KNJIGE:

1. Bauer, E. (1984): *The history of the world war II. The full story of the world's greatest conflict*. The military press. New York.
2. (1989) *Beogradska operacija*. Drugo izdanje. Institut za vojnu istoriju ministarstva odbrane SSSR-Vojnoistorijski institut JNA, Beograd.
3. Barker, E. (1980): *Churchill in Eden v vojni*. ČGP Delo – TOZD Zagreb. Ljubljana.
4. Biber. D. (1981): *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Arhiv Jugoslavije, Beograd. Globus, Zagreb.
5. Brajović, P.S. (1983): *Konačno oslobođenje (sjećanja i obrade)*. RO »Spektar«, Zagreb.
6. Churchill, W. (1995): *Velike bitke druge svetovne vojne*. Založba Mladinska knjiga, Ljubljana.
7. Deutscher, I. (1977): *Stalin. Politična biografija*. Globus, Zagreb.
8. (1981) *Druga svetovna vojna*. Tretja knjiga. Tiskarna mladinska knjiga, Ljubljana.
9. (1967): *Drugi svetski rat. Pregled ratnih operacija*. 4. knjiga. Događaji od decembra 1943. do kraja 1944 godine. Vojnoistorijski institut, Beograd.
10. (1981a) *Geschichte des Zweiten Weltkrieges 1939-1945 in zwölf Bänden*. Neunter Band. Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin. Okrajšava v besedilu: *Geschichte in zwölf Bänden*, 1981a:
11. (1981b) *Geschichte des Zweiten Weltkrieges 1939-1945 in zwölf Bänden*. Zehnter Band. Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin. Okrajšava v besedilu: *Geschichte in zwölf Bänden*, 1981b:
12. Jacobsen, H.A.; Dollinger, H. (1963): *Der Zweite Weltkrieg in Bildern und Dokumenten*. Dritter Band. Sieg ohne Frieden. 1944-45. Kurt Desch Verlag, München.
13. (1994): *Leksikon Cankarjeve založbe*. 3. izdaja. Cankarjeva založba, Ljubljana.
14. (1975): *Liberation mission of the Soviet Armed Forces in the Second World War*. Progress publishers Moscow, Moskva. Okrajšava v besedilu: *Liberation mission...*, 1975:
15. Lukać, D. (1987): *Treći rajh i zemlje Jugoistočne Evrope. 1941-1945*. Treći deo. Vojnoizdavački i novinski centar. Balkanološki institut srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd.

16. Marjanović, J.; Brajović, P.; Mraović, N.; Andrić, M.; Marković, M.; Studić, D.; Vasiljević, J.; Katić, S.; (1973): *Drugi svetski rat II. 1939-1945*. Drugo izdanje. »Vuk Karadžić«-NIP »Mladost«, Beograd.
17. Marković, M. Andrić, M. (1965): *Drugi svetski rat. Karakterističnija dejstva*. Vojna akademija KoV, Beograd
18. Miller, Lee, M. (1975): *Bulgaria during the second world war*. Stanford university press. Stanford, California.
19. Nešović, S. (1983): *Na žeravici - pokušaj Bugarske, da se izvuče iz rata (1943-1944)* Narodna knjiga, Beograd.
20. Nešović, S. (1976): *Veliki trije iz oči v oči*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
21. Miljanić, G. (1987) *Velike bitke na jugoslovenskem ratištu 1941-1945*. Narodna knjiga, Beograd.
22. (1958) *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945*. Druga knjiga. Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, Beograd.
23. Overesch, M. (1983): *Das III. Reich 1939-1945. Eine Tageschronik der Politik, Wirtschaft, Kultur*. Weltbild Verlag, Düsseldorf.
24. Petranović, B. (1988): *Istorija Jugoslavije 1918-1988*. Treća knjiga. Nolit, Beograd.
25. Piekalkiewicz, J (1984): *Krieg auf dem Balkan 1940-1945*. Sudwest Verlag Gmbh & Co. Munchen.
26. Popović, J. (1976): *Oslobođenje Beograda*. Alfa, Zagreb.
27. Ristić, R. (1986): *U Beogradu rat je trajao 1311 dana*. Niro književne novine, Beograd.
28. Schmidt-Richberg, E. (1955): *Der Endkampf auf dem Balkan. Die Operationen der Heeresgruppe E von Griechenland bis zu den Alpen*. Scharnhorst Buchkameradschaft GmbH., Heidelberg.
29. Shirer, W: (1969): *Vzpon in padec tretjega rajha*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
30. Strugar, V. (1980): *Jugoslavija 1941-1945*. Partizanska knjiga, Ljubljana.
31. Strugar, V. (1969): *Jugoslavija 1941-1945*. Vojnoizdavački zavod, Beograd.
32. Thornwald, J. (1979): *Die große Flucht*. Droermerschen Verlagsanstalt Th. Knaur Nachf., Muenchen / Zurich.
33. (1992) *Veliki družinski atlas sveta*. DZS, Ljubljana.
34. (1981) *Vojni leksikon*. Vojnoizdavački zavod. Beograd.
35. (1971) *Vojna enciklopedija 2*. Brdo-Foča. Vojnoizdavački zavod. Beograd.
36. (1972) *Vojna enciklopedija 4*. Jakac-Lafet. Vojnoizdavački zavod, Beograd.
37. (1975) *Vojna enciklopedija 9*. Sparta-Tirana. Vojnoizdavački zavod. Beograd.

38. (1980) *Vojna istorija. Udžbenik za vojne akademije*. Vojnoizdavački zavod, Beograd.
39. Werth, A. (1979): *Rusija u ratu. 1941-1945*. Drugi svezak. Otokar-Keršovani. Rijeka.
40. Žukov, G.K. (1980): *Spomini in premišljanja*. Drugi del. Globus, Zagreb.
41. (1979): *Zgodovina Slovencev*. Cankarjeva založba, Ljubljana.

12.2 INTERNETNI VIRI:

1. www.army.mil/cmhh-pg/reference/eocmp.htm (6.9.2003)
2. www.worldwar2database.com (21.8.2003)

12.3 LITERATURA:

1. (1991) *Atlas sveta*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
2. Brojović, P. V. (1977): *Jugoslavija u drugom svetskom ratu*. Borba, Beograd.
3. Carell, P. (1966): *Der Marsch nach Russland*. Verlag Ullstein Schmidt, Frankfurt-Berlin.
4. (1982) *Enciklopedija druge svetovne vojne 1939-1945*. Borec, Ljubljana.
5. Krstić, M; Stefanović M; Apostolski, M. (1978): *Velikobugarske pretenzije: od San Stefana do danas*. Vuk Karadžić, Beograd.
6. Glenny, M. (1999): *The Balkans 1804-1999. Nationalism, War and the great powers*. Granta Books, London.
7. Kalinov, K. D. (1951): *Sovjetski maršali vam govore*. Izdavačko preduzeće Nedeljne informativne novine, Beograd.
8. Lindsay, F: (1998): *Ognji v noči. Z OSS in Titovimi partizani v medvojni Jugoslaviji*. Partizanski knjižni klub, Ljubljana.
9. Maclean, F: (1968): *Vojna na Balkanu*. Borec, Ljubljana.
10. Piekalkiewicz, J. (1996): *Druga svetovna vojna*. DZS, Ljubljana.
11. Shukman, H: (1998): *Stalin's generals*. Orion Books Ltd., London.
12. Sterling, E. Von. (1959): *Jeder war ein Stück von uns. Leben und Kampf einer Kompanie auf ihrem Weg von Attika nach Sarajevo*. Kurt Vowinkel Verlag, Neckargemünd.
13. (2001) *Slovenski pravopis*. SAZU in Znanstveno raziskovalni center SAZU, Ljubljana.
14. Sulzberger, C.L. (1970): *World war II*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
15. Švajncar, J. (1998): *Vojna zgodovina*. DZS, Ljubljana.
16. (1980) *Vojna istorija. Udžbenik za vojne akademije - skice*. Vojnoizdavački zavod, Beograd.

17. Vilfan, J. (1981): *Druga svetovna vojna*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
18. (1986) *Za pobedu i slobodu. Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije - učesnici govore*. Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd.